БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1926 чылда үдезилеттингеН

1961 ч.
СЕНТЯБРЬ
24
ВОСКРЕСЕНЬЕ
№ 227 (5017).

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

Өртээ 2 көп.

СОВЕТТЕРНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫ

СЭКП-ниң Программазының төлевилелинде күрүне тургузуушкунуның болгаш социалистиг демократияны улам ынай хөгжүдериниң талазы-биле айтырыглар дугайы хөй черни ээлеп турар. Совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң үе-чада бүрүзүнде күрүне эрге-чагыргазының органнарының мурнунга улам-на чаа сорулгаларны амыдырал салып турар. Партияның чаа Программазының төлевилелинде мынча деп айыткан:

«СОЦИАЛИСТИГ ДЕМОКРАТИЯНЫ БҮГҮ ТАЛА-БИЛЕ КАЛБАРТЫР БОЛГАШ САЙЫРАНГАЙЖЫДАР, КҮРҮНЕНИ ЭРГЕЛӨӨРИНГЕ, АЖЫЛ-АГЫЙ БОЛГАШ КУЛЬТУРА ТУРГУЗУУШКУНУН УДУРТУРУНГА БҮГҮ ХАМААТЫЛАРНЫ ИДЕПКЕЙЛИГ КИИРИШТИРЕР. КҮРҮНЕ АППАРАДЫНЫҢ АЖЫЛЫН ЭКИЖИДЕР БОЛГАШ ООҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНГА УЛУСЧУ КОНТРОЛЬДУ КҮШТЕЛДИРЕР — КОММУНИЗМ ТУРГУЗУУШКУНУНУҢ ҮЕЗИНДЕ СОЦИАЛИСТИГ КҮРҮНЕНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫНЫ ЫНДЫГ БОЛУР».

Бо сорулганы күүседиринге, ылаңгыя күрүне эргелелинге массаларны калбаа-биле киириштиреринге Советтериң доктаамал комиссияларының ролю дыка улуг. Бистиң областың чер-чер Советтериниң 398 доктаамал комиссияларының составында 1742 депутаттар болгаш 960 активчилер ажылдап турар. Ол дээрге бистиң Советтеривисте улуг организакчы күштүр.

Доктаамал комиссиялар соңгукчулар-биле Советтериң харылзаазын быжыглап, чер-черде ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң талазы-биле шиитпирлээри чугула айтырыгларны сессияларга болгаш күүскомнарның хуралдарынга тургузуп, оон шиитпирин амыдралга боттандырар талазы-биле ажылчы чоннар ортузунга улуг организакчы ажылды чоруткан. Чижээ, чурттакчылар эрткен чазын 3200 ыяштарны тарып олуртуп, 4000 метр херим кажаалары, 8000 метр дурттуг суг дамчыдар бугаларны, 15 кудуктарны, 112 арыгланыр бажыңнарны кылган. Суурну арыг-шевер байдалга тургускан. Ооң түңнелинде бо чылдың бирги чартыында «эң эки арыг-шевер суур дээш» социалистиг чарыштың бирги черин Чыраа-Бажы суур ээлээн.

Ол ышкаш Кызыл хоорай Совединиң садыг болгаш ниитиниң чемненилге черлериниң талазы-биле эш М. Кузьминага даргалаткан доктаамал комиссиязының эки ажылын демдеглээр херек. Ол комиссияның кежигүннери садыг организацияларында четпестерни илеретпишаан, хоорайның чонунга чугула хереглелдиң бараннарын, продуктуларны садыглаар киоскаларны тус-тус кудумчуларга чайгы үеде ажыдарын, сүттү болгаш керосинни хөй чурттакчылыг бажыңнарга чедирип садыглаарын чедип алган. Комиссия бодунуң саналдарының күүселдезиниң хыналдазын база катап кылып, ооң түңнелин бодунуң хуралынга чугаалашкан.

Мынчангаш чер-чер Советтериниң доктаамал комиссиялары күрүне эргелелиниң ажылынга ажылчы чоннарны калбаа-биле киириштиреринің хүндүлүг болгаш харыысалгалыг хүлээлгезин күүсетпишаан, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда чугула ажылдарны күүседип турар. Ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейинге даяныры Советтериң күүскомнарының сорулгазы болур. Доктаамал комиссиялар болза ол чогаадыкчы идепкейин көдүрер күш болур төлөөде, ол комиссияларга хүн бүрү бүгү хемчег-биле дузалажыры, оларның тургускан айтырыгларынга кичээнгейлиг болуп, оларны деткиири эргежок чугула. Тожу районнуң Азас көдээ Совединиң күүскому ышкаш доктаамал комиссияның кежигүннериниң семинарларын организастаар чорук ол комиссияларның ажылын идепкейжиделиг дузалаар.

Доктаамал комиссияларның кандыг-бир айтырыг талазы-биле эдеринчи илеткелдерин сессияларга болгаш күүскомнарның хуралдарынга дыннаарындан аңгыда, ол комиссияларының отчёттарын Советтериң сессияларынга дыннаар чорук комиссияларның кежигүннериниң идепкейин көдүрер болгаш оларның ажылынга дузалаар. Ындыг турбуже, область 398 комиссияларның иштинден үгле 13 комиссияларның отчёттарын сессияларга дыннааны дыка четпес. Дүжүт ажаап алыышкынының хайныышкынныг үезинде хову турлагларында ниитиниң чемненилгезин четпес организастаан дугайында чагаалар редакцияга Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» колхозундан, Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозундан болгаш өске-даа черлерден кээп турар. Ол ажыл-агыйларга хамаарышкан көдээ Советтериң доктаамал комиссиялары хову турлагларында ниитиниң чемненилге черлериниң четпестерин өй-шаанда илередип, ол четпестерни чайладыр талазы-биле шиитпирлиг хемчегларни алган болза ол четпестер турбас ийик. Ол ышкаш Таңдының «Тиилелге» совхозунуң хову турлагларында столоваяларга хлебти болгаш өске-даа аъш-чемни чамдык үелерде үзүктелдирип, сугну безин чедирбейн баар таварылгалар турда, ында көдээ Совет, бо талазы-биле ооң доктаамал комиссиязы ол четпестерни ожаап көрбейн турар.

Күүсекчи комитеттериң эргелелдериниң болгаш килдистериниң эргехүлээлгелерин доктаамал комиссияларга чоорту шилчидер чорук оларның ат-алдарын, харыысалгазын улам бедидип, салдынган сорулгаларны практиктиг шиитпирлээринге оларның ролюн улам бедидер.

Партияның чаа Программазының төлевилелин ёзугаар Советтериң доктаамал комиссиялары боттарынга хамаарышкан албан черлериниң ажыл чорудулгазын боттарының хынаалдазынга ап, Советтериң шиитпирлерин херек кырынга боттандырарынга улам-на идепкейлиг дузалажыр хүлээлелиг. Ынчангаш Советтериң массалыг органнары болур доктаамал комиссиялар коммунистиг тургузуушкуннуң улуг чаагай сорулгаларын амыдыралга боттандырарынга боттарының ам-даа улуг салыышкынын киирер.

Делегейниң профэвилел конференциязынга Н. С. Хрущевтуң байырлыг чагаазы

Герман тайбың керээзин чарар дээш, Барыын Берлининиң айтырыын тайбың шиитпирлээр дээш, дайынның өнчүк-чөнгөлерине удур Берлинде болуп турар делегейниң профэвилел конференциязының киржиккилеринге эш Н. С. Хрущев чагаа чоруткан. Совет чазактың өмүнээзинден, бодунуң өмүнээзинден ол, конференцияга изиг байырны чедирген болгаш ажылга чедиишкиннерлиг болурун хүлээн.

Конференцияга чугаалажып көөрүбиле тургускан айтырыгларның онза чугулазын демдеглевишаан, Н. С. Хрущевтун айтып турары болза тайбың керээзин чарар дугайында бистиң саналывыска харыы кылдыр барыын талакы күрүнелер амгы байдалдарда чайлаш чок термо-ядролуг халап болган турар чадавас дайынбиле кыжанып турарлар.

Чаа дайынны баш удур болдурбазының амыдыралчы чугула сорулгазын шиитпирлээринге улуг салыышкынны делегейниң ажылчын ангызы болгаш ооң профессионал эвилелдери киирер ужурлуг дээрзин Совет чазактың баштыны демдеглеп турар. Тайбынны камгалаары дээш онза харыысалга ГФР-ниң ажылчын ангызынга онаажып турар болгаш ооң хүлээлгези болза герман милитаризмге болгаш дайынзырак чоруккa удур демиселди баштаары болур.

Профэвилелдериниң Бүгү-делегей Федерациязының инициативазын ёзугаар чыылдырган конференция Германия-биле тайбың керээзин чарар дээш, Барыын Берлиннинг айтырыын тайбың шиитпирлээр дээш, империалистернин шериг өнчүк-чөнгөлерине удур, чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрери дээш, быжыг тайбың болгаш улустар аразының айыыл чок чоруу дээш идепкейлиг демиселге Европаның болгаш бүгү делегейниң ажылчы чоннарын база профэвилелдерин мобилизастаар керекке улуг рольду ойнаар дээрзинге бүзүрелин Н. С. Хрущев илергейлеп турар.

(СЭТА).

Л. И. Брежнев Хельсинкиде чеде берген

ХЕЛЬСИНКИ, сентябрь 22. (СЭТА). Финлянд Республиканың президентизи У. Кекконеннинг чалаанын ёзугаар ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев албаннын аян-чоруун кылыш бөгүн Хельсинкиде чеде берген.

СЭКП-ниң төлөөлери Пхеньяндан Москвада чаныып келген

СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары эш Ф. Р. Козловка баштаткан, СЭКП-ниң төлөөлери Көрейниң Күш-ажылчы партиязының IV съездизинин ажылынга киржип чорааш, сентябрь 22-де Москвада чаныып келген.

СОЦИАЛИСТИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНДЕН

	Күрүнеге сатканы (центнер-биле) 1960 ч.	1961 ч.
Сүт	105.039	115.362
Эт	121.819	129.538
Дүк	14.596	16.529

Областың ажыл-ишчилери чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 34.638 центнер сүттү, 50.472 центнер эътти, 471 центнер дүктү күрүнеге садар хүлээлгелиг.

Мал ажылының продуктуларының садып алыышкынының чыл планының күүселдезиниң чоруп турары

(1961 чылдың сентябрь 20-ге чедир хуу-биле)

Районнар аттары	Саткан сүт	Саткан эът	Саткан дүк
Барыын-Хемчик	107,1	80,9	104,7
Кызыл хоорай	102,6	110,7	120,0
Бай-Тайга	101,3	77,6	93,9
Тожу	95,6	95,4	100,0
Эрзин	84,3	89,9	94,8
Өвүр	84,0	94,8	87,7
Улуг-Хем	72,9	63,9	91,9
Тес-Хем	77,7	92,8	100,9
Таңды	77,2	63,6	101,5
Чөөн-Хемчик	76,7	70,4	107,7
Каа-Хем	69,0	57,2	97,9
Бии-Хем	68,3	61,4	87,2
Ооң иштинде совхозтар:			
«Шекпээр»	107,4	83,7	106,8
«Барлык»	102,4	84,7	108,7
«Сүт-Хөл»	90,7	81,6	105,8
«Кызыл партизан»	88,8	52,6	90,0
«Тээли»	86,4	78,8	87,2
«Элегес»	78,5	70,2	111,6
«Тиилелге»	76,8	73,6	103,4
«Найырал»	74,4	65,1	94,1
«УТКА 25 чылы»	73,7	73,5	100,3
«Межегей»	71,9	54,0	68,9
«Улуг-Хая»	71,6	86,6	57,5
«Чыраа Бажы»	66,7	84,5	91,9
«Өөк»	62,7	84,9	96,2

Сентябрь 20-ге чедир область күрүнеге сүт садар планны 76,9 хуу, эъттиин—72 хуу, дүктүүн—97,2 хуу; ооң иштинде: колхозтар сүттү—76,8 хуу, эътти—79,2 хуу, дүктү—90,3 хуу; совхозтар сүттү—76,5 хуу, эътти—74 хуу, дүктү—96 хуу күүсеткен.

Тараа шөлдериндеН

Ажаап алыышкынга Барыын-Хемчик мурнавышаан хевээр, Бай-Тайга темпини дүргедедип турар

КҮРҮНЕ ШЫГЖАМЫРЫНДА

	КҮРҮНЕГЕ САТКАНЫ (пуд-биле) Сентябрь 21-де	Сентябрь 22-де
Область	109.900	115..400
Ооң иштинде:		
Колхозтар	42.300	45.600
Совхозтар	67.600	69.800

Тараа белеткелиниң хүн демдеглели

Сентябрь 22-ге чедир область 4 миллион 431 мүң 800 пуд тараана күрүнеге садып, күрүне шыгжамырынга тараа киирер хүлээлгезин 66,7 хуу күүсеткен.

Областың колхозтарындан болгаш совхозтарындан күрүне шыгжамырынга тараа киирилдези улам көвүдеп турар. Сентябрь 22-ниң хүнүнде областың тараа хүлээп алыр черлеринге 1144 тонна тараа кирген.

Күрүнеге тараа садар хүлээлгелериниң күүселдези дээш чарыштын бирги черинде Барыын-Хемчик районнуң тараажылары мурнукузу хевээр чоруп турар. Район сентябрь 22-ге чедир күрүнеге тараа садар хүлээлгезин 90,9 хуу күүсеткен.

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйлары мурнуку хүннерден темпизин өлөөн дүргедеткени-биле Таңды, Бии-Хем районнарның тараажыларының көргүзүглерин ашкаш, күрүнеге тараа садар хүлээлгезин сентябрь 22-де 78,1 хуу күүседип, бо удаада чаржып турар районнарның ийиги черинге үнген.

Сентябрь 21-ге болаарга 22-де Таңды, Каа-Хем районнардан, «Улуг-Хая», «Межегей», «Тиилелге» совхозтардан хөй тараа күрүне шыгжамырынга кирген. «Тиилелге», «Кызыл партизан» совхозтар күрүнеге тараа садар хүлээлгезин күүседиринге чоокшулап турар.

Чамдык мурнакчы ажыл-агыйлар күрүнеге тараа садарының темпизин хүн бүрүде өстүрүп турар болза-даа области тараа белеткелдери ниитизи-биле аажок ооҗум темпилиг чоруттунуп турар. Тараа талазыбиле бичe эвес бот-лензини ээлеп турар Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районнар күрүнеге тараа садарының темпизин эрткен хүннер ышкаш ооҗум чорудуп турарындан күрүнеге тараа садар хүлээлгезин 50 хуу чедир безин күүседип шыдавайн, тараа дээш чаржып турар районнарның кудуруунда чоруп турар.

Дүжүт ажаап алыышкынынче мурнап кирген «Тээли», «Шекпээр» совхозтар тараа хүлээп алыр черлерже кончуг эвээш тараана сөөртүп чорудуп турар. Ол ышкаш «Элегес», «Найырал», «УТКА 25 чылы» совхозтарда, Тыванын көдээ ажыл-агый дуржулга станциязында болгаш чамдык колхозтарда тараа белеткелдериниң темпизи дендин кошкак. Өвүр, Эрзин, Тес-Хем районнар хүлээлгелеринге киириштир амга чедир чангыс-даа килограмм тараана күрүнеге сатпаан.

Хожудап турар районнарның, совхозтарның, колхозтарның удуртукчулары материалдыг курлавырларны, кижи күүнү, техниканы ажаап алыышкынче мобилизастап, ылаңгыя бүгү техниканы бедик бүдүрүүчүлүг ажыглап турган, дүжүт ажаап алыышкынының бүгү ажылдарын комплексилиг чорудуп, тараа белеткелдериниң планын чедиишкинниг күүседирин хандырар ужурлуг.

Ажаап алыышкын шаг-үени манавас! Ам ажыл-агый бүрүзү шак, минута бүрүзүн чөп ажыглап турган, дүжүт ажаап алыышкынының темпизин өстүрери, тараа белеткелдериниң талазы-биле хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседири чугула.

Байдал дүвүрээзинниг

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Улуг-Ховуда 557 га кызыл-тазы, 205 га арбайы бар. Бүдүн ай дире үенин дүргүзүнде совхозтуң Ак-Туруг салбырының тараажылары арай деп-ле 386 га чернин тараазын ажаап алган. Мындыг хожудаашкын чүге болу бергенил деп айтырыг турган. Улуг-Хову бригадазында 5 комбайн ажылдап турар. Механизаторлар чангаш, эртен 9—10 шактарда озалдап ажылче үнер, ажыл соонда техниктиг хыналда чоруткайн турары-биле комбайннар болганчок-ла үрели бээр. Оларның үрелген кезектерин кылдыртыр дээш чамдык комбайнерлер чоррумал машина дозуп, 1—2 хонуп чорааш, совхоз төву Арыг-Үзүүнге калгып чедер. Ук салбырга техниктиг септелгениң тускай машиназын тургузар айтырыгны совхозтуң дирекция чери (директоруу эш Стихарев) хереккe albaan.

Улуг-Хову бригадазының турлаанза ажылчыннарның аалдарынче чанар чоруу сөөлгү үеде дам барган. Ажыл-ишчилерге ында культурулуг дыштанылганы организаставаан, оода номчуй аалтар солун-даа, журнал-даа чок. Чугула ажылда кижилерни сорук киирер, оларның чедер четпезин илередир хана солуну, агитхуудус үнместээн.

Ол-ла салбырның тараажыларына онаажып турар Кара-Сугда 100 га кызыл-таска, 165 га сулага, Теректигде 45 га арбайга ам-даа хол леглбээн.

Бо дээрге дувурээзинниг херектир.

К. СҮРҮҢ-НАМА.

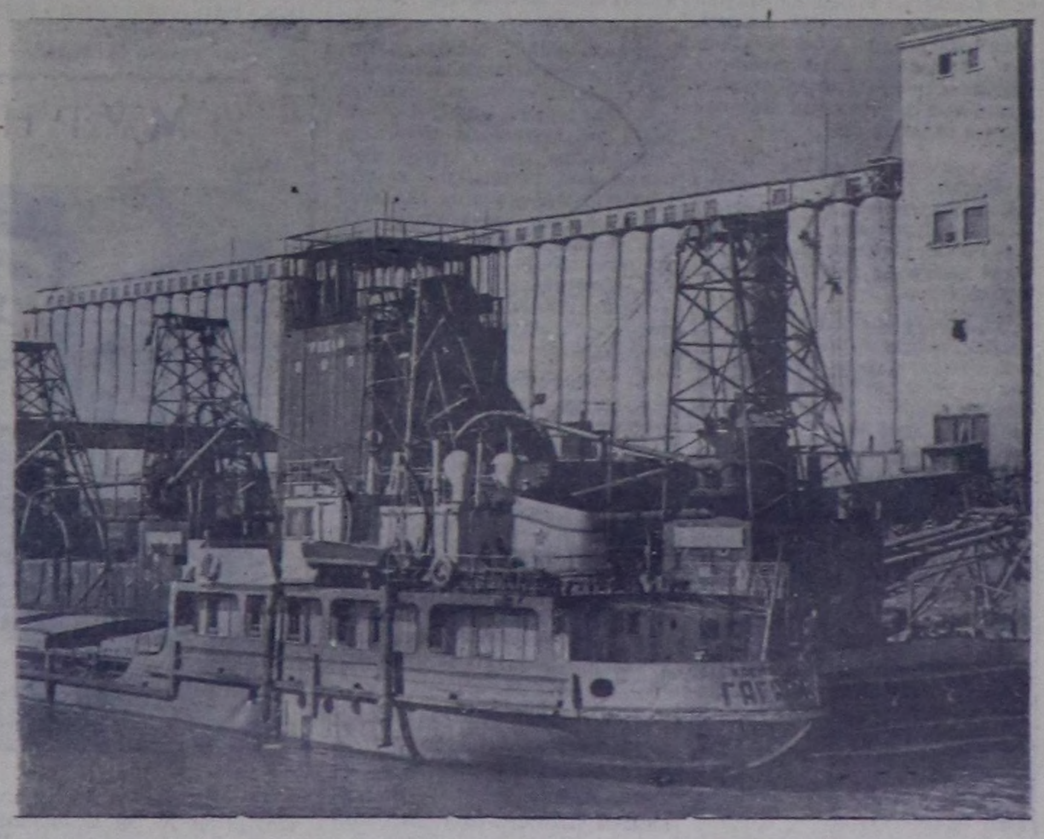

Омск. Чаа дүжүттүң тараазын Иртыш хемнеп сөөртүрү эгелээн. Киров—Омскиниң тараа кадагалаар черинче тараалыг теплоходтар үзүвтел чок хүннүң кээп турар. Олар Омск болгаш Павлодар областардан тараана эккеп турарлар.

Чурукта: тараалыг баржа элеватор чанында.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ХҮНДҮЛЕЛ САМБЫРАЗЫ

Дүжүт ажаап алыышкынынга эн эки көргүзүглерни чедип ап турары дээш СЭКП-ниң Таңды райкомунуң болгаш райкүүскомнуң киирип келгенин ёзугаар моон адаанда мурнакчыларны областың Хүндүлел самбыразынга киирери болза:

СТАЛИН АТТЫГ КОЛХОЗ

Е. М. Кулумаев — «СК-3» комбайнының комбайнери. Хүнде 29—30 га тараана ажаап ап, нормазын 2—2,5 катап ажыр күүседип турар.

О. Н. Деңгүр — комбайнер, «СК-4м» комбайн-биле хүн бүрүнүн онаалдазын 200 хуу күүседип турган. Ам тавычада тарааларны бөлдүрүп бастырарынга база эки ажылдап турар.

О. С. Ян-оол—тракторист, эдлчег онаалдазын хүн бүрү 150 хуу күүседип турар.

«МЕЖЕГЕЙ» СОВХОЗ

П. А. Пинало — тракторист-лафетчик. Хүнде онаалдазын 250—300 хуу күүседип азы бүдүн хүн дургузунда 50 ганы кестирип турар.

В. Р. Цыпущев — тракторист-лафетчик. Хүн дургузунда 56 ганы тавычалай кезип, нормазын ийи-үш катап ажыр күүседип турар.

Е. В. Смирнов — комбайнер, «С-6» деп ийи комбайнда ажылдап, хүнде 48—50 ганы кезип турар.

В. П. Тимков—«СК-3» комбайн-биле хүнде 25 ганы бөлдүрүп бастырып, нормазын ийи катап ажыр күүседип турар.

В. С. Казанцев—облпотребсоюзтуң АТК-зының чолаачызы. Комбайндан шанга чедир хүн дургузунда 150 тонна чедир тараана сөөртүп турар.

В. П. Леонов—«С-6» деп үш комбайн агрегаттарын харыылап, хүн дургузунда 105—111 ганы кестирип турар.

«РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ ЧАЛБЫЫЖЫ» КОЛХОЗ

В. М. Сергеев — «С-6» комбайн-биле хүнде 10 ганы кезер тургаш, 25 га чедирип турар.

Н. Ф. Федячкин—«СК-3» комбайн-биле хүнде 10 ганы бөлдүрүп бастырар нормазын ийи катап ажыр күүседип турар.

А. Н. Кузьмин—саван сараттаар «МТЭ-5» деп трактoрга ажылдап, онаалдазын 200 хуу күүседип турар.

«СОВЕТ РОССИЯ» КОЛХОЗ

И. Б. Хаян—«СК-3» комбайн-биле 7 ажыл хүннеринде 123 га тараана бастырган, а нормазы 87 га турган.

Г. К. Чистобаев — «СК-3» комбайн-биле 6 ажыл хүнүнде 108 га тараана кезер тургаш, 128 ганы кескен.

„СҮТ-ХӨЛ" СОВХОЗТУҢ БОРА-ТАЙГА САЛБЫРЫНДА

Салбырның ховуларында. Салбыр 1600 га чернин тараазын ажаап алыр. Ында 7 комбайн ажылдап турар. Олар ам бо хүннерде 800 ганы, ооң иштинде 331 ганы аңгылап ажаап алган. Күрүне шыгжамырынга тараа дужаалдазы ында база бедик темпилиг чоруп турар. Ук салбыр күрүне шыгжамырынга 350 тонна тараана дужаар тургаш, сөөлгү хүннерге чедир 375 тоннаны киирген болгаш ол ажыл ам хайныышкынныг үргүлчүлевишаан.

Комбайнерлер Ондар Очур-оол «С-6» комбайн-биле 400 ганын тараазын ажаап алыр хүлээлге алгаш, ам 300 га ажыг чернин тараазын кезип турар. Ондар Кыссыыдак «СК-3» комбайн-биле 220 га чернин тараазын ажаап алыр тургаш. 187 га чернин тараазын ажааган. Олар ховунуң ажыл-ишчилериниң ортузунда социалистиг чарыштың мурнакчылары болуп турар. Ол ышкаш аныяк комбайнер Сарыглар Мандан-оол «С-4» комбайнда ажылдап, дужулгалыг комбайнерлерден чыып калбайн, улуг нормазын ажыр күүседип турар.

Мал чеминиң белеткели. Бора-Тайга салбыры бо чылын 200 тонна сигенни болгаш 4000 тонна силос белеткээр планныг. Бо чылын өөт-сиген эки үнген болзажок, амга чедир чүгле 920 тонна сиген, 1700 тонна силос белеткеттинген. Силос салыышкынының ындыг куду деннелдиг болуп турары болза бо чылын агротехниктиг хемчегларни четпес чоруткаңындан 160 га кукуруза бок үнүштерге бастырган, эвээш ногаан массаны бергени-биле тайылбырлаттынар.

Мал ажылының мурнакчылары. 9 ай дургузунда ук салбырда 126 тонна сүт салдынган, азы бир саар инекке ортумаа-биле 630 кг онаашкан. Мурнакчы саанчылар О. Көпеек, М. Нанзад, С. Кызыл олар боттарынга быжыглаттынган инек бүрүзүнден 700—900 кг сүттү саап ап турар.

Кадарчылардан Ондар Лама, Монгуш Бүрбү, Монгуш Медээ, Сарыглар Шыырап олар хой бүрүзүнден 2—3 кг дүктү кыргып алган болгаш малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алганнар. Хойжу Адар-оол 100 төрүүр хойдан-на 121 хураганны, М. Бүрбү — 109 хураганны өстүрген.

Хойларны тарып боозадырының пунктузун 2 кезек черде тургускан болгаш бо хүннерге чедир 1400 хойларны тарып боозаткан.

М. ЧАРТАК-ХУНА.

Областа кукуруза, картофель, ногаа ажаап алыышкынының чоруп турары

(1961 чылдың сентябрь 20-ге чедир хуу-биле)

Районнарның колхозтары	Кукуруза	Картофель	Ногаалар
Чөөн-Хемчик	84,5	44,7	70,6
Каа-Хем	83,4	29,6	70,0
Өвүр	83,4	—	—
Улуг-Хем	73,4	16,3	25,8
Бии-Хем	59,8	27,7	59,3
Барыын-Хемчик	57,4	53,6	25,0
Тес-Хем	48,9	18,6	60,0
Эрзин	45,4	—	—
Таңды	35,8	9,7	—
Бай-Тайга	—	—	—
Совхозтар:			
«Сүт-Хөл»	100,0	—	26,7
«Өөк»	93,1	20,0	—
«Тиилелге»	83,0	29,4	16,7
«Межегей»	78,2	39,1	64,7
«Кызыл партизан»	81,3	50,0	18,2
«Элегес»	78,2	22,0	30,0
«УТКА 25 чылы»	67,1	20,0	33,3
«Улуг-Хая»	66,4	32,7	20,0
«Шекпээр»	63,3	—	—
«Чыраа-Бажы»	62,8	—	100,0
«Тээли»	37,9	—	—
«Найырал»	31,9	16,7	100,0
«Барлык»	22,2	—	25,0

Сентябрь 20-ге чедир область кукурузаның 66 хуузун, картофельдиң — 26,4 хуузун, ногааларның—50,5 хуузун, ооң иштинде: колхозтар кукурузаның — 66,2 хуузун, картофельдиң — 26 хуузун, ногааларның — 50,5 хуузун, совхозтар кукурузаның — 65,7 хуузун, картофельдиң — 27,1 хуузун, ногааларның—38,8 хуузун ажаап алган.

ОБЛАСТЫҢ Х ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ ДЕЛЕГАТТАРЫНГА ДЫҢНАДЫГ

Конференцияның делегаттарын СЭКП обкомунуң бажыныныың үшкү кадында 21 дугаар өрээлде демдеглеп турар. Телефон дугаарлары — 22—56, 31—74.

Конференция сентябрь 26-да өртенгиниң 10 шакта областың хөгжүм-шии театрынын бажыңынга ажыттынар.

СЭКП-НИҢ XXII СЪЕЗДИЗИН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛДА КОЛ ЧҮҮЛ

К. ШОЙГУ,
СЭКП обкомунуң секретары.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының чаа Программазының болгаш Уставының төлевилелдери парлаттының үнгениниң баштайгы хүннеринден эгелээш-ле бүгү партийжи-политиктиг болгаш массалыг ажылдар ол төөгүлүг документилерни массаларга калбаа-биле таныштырарынче угланган.

Чаа Программаның болгаш Уставтың төлевилелдерин пропагандалаар талазы-биле СЭКП ТК-ның июль Пленумунуң шиитпирин болгаш Төп Комитеттин ооң дараазындагы доктаалдарын удуртулга болдуруп алгаш областың партия организациязы биче эвес ажылдарны чоруткан.

Пропагандистерниң, агитаторларның, лекторларның болгаш илеткелчилерниң сургаалдалыг чөвүлел хуралдарын чер-черлерге эрттиргилээн. СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының төлевилелдерин партия эге организацияларының хуралдарында, район конференцияларында, ол ышкаш ажылчы чоннарның калбак хуралдарында тускай чугаалажып көрген болгаш түс-түс кижилерге чедир танылыга ажылын калбартып чоруткан.

Бистиң чуртувуска коммунистиг ниитилелди тургузарының программазы, делегейге тайбыңы быжыглаарының болгаш улустар аразының дем каттыштырыышкынныг кады ажылдажылгазын, акы-дунмалышкы харылзааларын улам быжыглаарының программазы болур ол төөгүлүг документ болза совет хамаатызы кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжын хайныктырып, чаа-чаа бедик көдүрүүшкүннерже ону хей-аът киирип турар.

Бистиң областың ажылчы чоннары ол төөгүлүг документилерни танышкаш, Коммунистиг партияга, Совет чазакка боттарының кызыгаар чок бердингинив болгаш СЭКП-ниң эш Н. С. Хрущев удуртқан ленинчи Төп Комитедин долгандыр кажангызындан-даа артык сырый каттышканын илергейлеп, ол төөгүлүг документилерни ханы өөрүшкүдел-биле деткип турар.

Улуг-Хем районнуң партия конференциязына Программаның төлевилелиниң дугайында айтырыгга санал берип турган, «Найырал» совхозтуң комбайнери Ховалыг Шойдак-оолдуң чугаалааны болза:

— Коммунизм тургузукчуларының одуруунга киржир аас-кежиктиг болганымны илередир ындыг сөс тывылбас-тыр. Бистиң үениң салгакчыларынга кайгамчык чаагай аас-кежииниң онаашканын ханызы-биле медереп билбишаан, бодумнуң чуртап өткеним кыска үени сактып кээр мен. Чартык га безин четпес черге тараа тарып чиир дээш канчаар хилинчектенип чорбаан дээр. Андазын кошкан арган шарыларны чежемейниң-даа албадаарга чер алыр эвес, аалдар тайгалап үнгүже тарыыр турган бис. Ол дээрге 1946—1947 чылдар үези-дир.

Ындыг үеде чурттап чораан тыва кижилер коммунизмниң тургузукчулары апарганын, коммунистиг ниитиледдиң хамаатылары болу берген турарын сактыры безин өөрүнчүг-дүр. Коммунистиг ниитилел алачамгаар тургустунуп келбес, ону совет кижилериң үгаан бодалы, күш-ажылы тургузар. Дүүнгүден бөгүн эки ажылдаар, а даарта оон-даа эки ажылдаар, улам-на чаа, депшилгелиг чүүлдерни кижи бүрүзү чедип алыр. Коммунистиг даартагы хүнге оистиң оруувус ол дээрзин Программаның төлевилелинде чугаалап турар. Бо чылдың бедик дүжүдүн чидириг чокка ажаап алыр болгаш күрүне мурнунга хүлээлгелерни эрестиг күүседир дээш демиселге үлүгхуумну киирип, «СК-3» комбайнойле сезонда 400 гадан эвээш эвес тарааны ажаарын хүлээнип тур мен.

Бо дээрге бедүүн ажыл-ишчи кижиниң чугаазы-дыр. Партия райкомунуң кежигүнү аныяк коммунист Ховалыг Шойдак-оол бодунга алган хүлээлгезин ам эрестиг күүседип, тараа дээш демиселчилериң мурнуку одуруунда ажылдап, хүн бүрүде 2 норманы берип турар.

Коммунизм тургузукчуларынга орук айтыкчызы болур партияның ол төөгүлүг документизин механизаторларның хуралынга чугаалажып турда «Межегей» совхозтуң сураглыг комбайнери эш В. П. Леонов эң бедик хүлээлгени алган. Эрткен ажыл-агый чылының күскү сезонунда «С-6» деп маркалыг 2 комбайнга ажылдааш 1600 ганы ажааганының орнунга, бо чылын «С-6» маркалыг 3 комбайннар-биле 2000 гадан эвээш эвести ажаарын ол хүлээнген. Владимир Плавлович Леонов ам бо хүннерде бодунуң дузалакчыларынга 13 янзы-бүрү политбөлүмнер ажылдаар, оларның иштинде тодаргай экономика өөренир бир бөлүм, СЭКП төөгүзүн өөренир 7 бөлүмнер, 3 коммунистиг кижизидилге школалары бар. Оларның дыңнакчыларының аразында 75 коммунистер, 63 комсомолчулар санаттының турар.

Бо чылын бөлүмнериң пропагандистери билип алырынче чугулаа кичээлгейни салган бис. Пропагандист кадрлар болдуунда дээди, дооспаан дээди база тускай ортумак эртемниг, 3 чылдан өрү пропагандист стажтыг болуп турар. Чаа өөредилге чылында партия чырыдышкынының четчелээшкининиң түүнелдерин парткомда хамааржып турар шупту эге организациялар партия хуралдарына чугаалажып көргеш, бадыланнар. Бөлүмнериң өөренир черлерин тодарадып, чырык, чылыг-биле хандырарының хемчегларын баш удур дугуржуп алгылаан.

Бөлүмнериң пропагандистери амдан эгелеп баштайгы кичээлдерге белеткелдерни чорудуп, ону совхозтуң ажылчыннарының ортузунга политмассалыг ажылдарны, ылангыя СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының төлевилелдерин тайылбырлап, таныштырарын калбартыры-биле холбаштырып турарлар.

Бо чылын партия чырыдышкынының бөлүмнериниң ажылын тодаргай удуртуп турган, ооң идейлиг деңнелин, организастыг чоруун бедидип, СЭКП-ниң съездизинин төөгүлүг документилерин ханызы-биле өөредирин организастаары парткомнуң бюрозунуң болгаш эге организацияларының чугула сорулгазы болур.

Х. БИЧЕ-ООЛ,
совхозта партком секретары.

ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНГА

СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының төлевилелдерин пардааны болгаш ол чугула документилерни калбаа-биле таныжып, чугаалажып көрүн организастааны база партияның XXII съездизинге чугаалажыр чугула айтырыгларны партия чырыдышкынының четкизинге өөренири коммунистерниң болгаш кежигүн эвес активтерниң политиктиг өөредилгеге сонуургалын улам бедиткен. Ону барымдаалааш, Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозунда партия комитеди партия чырыдышкынының бөлүмнерин четчедээрин болгаш ооң пропагандистерин шилип алырын баш удур хынамчалыг чоруткан.

Эрткен өөредилге чылында совхозтуң салбырларында тургустунулаан бөлүмнериң колдуу өөредилге программазын эки доосканнар. Ол бөлүмнерге ажылдап турган пропагандистериң иштинден эштер И. Тойбу, И. Бичеддей, М. Сюр-оол олар боттарының бөлүмнериниң кичээлдерин ажыл-амыдырал-биле сырый холбаштырып, биллиигиг болгаш солун кылдыр организастап турганындан дыңнакчылар ханы болгаш быжыг билиглерни чедип алганын түүнел кичээлдер көргүскен. Эрткен өөредилге чылында четпестер база бар тургулаан. Чамдык бөлүмнерге өөредилгелер амыдырал-биле эки холбашпаан, көдээ ажыл-агыйның экономиказынче, совхоз бүдүрүлгезин өөредиринче кичээнгей сула салдынган турган.

Эрткен чылдың эки дуржулгазын ажыглап, четпестериден чогуур түүнелди кылбышаан, совхозта партия организациязы чаа өөредилге чылынга белеткелдерни доосканн. Бо чылын совхозтуң девискээринге 13 янзы-бүрү политбөлүмнер ажылдаар, оларның иштинде тодаргай экономика өөренир бир бөлүм, СЭКП төөгүзүн өөренир 7 бөлүмнер, 3 коммунистиг кижизидилге школалары бар. Оларның дыңнакчыларының аразында 75 коммунистер, 63 комсомолчулар санаттының турар.

Бо чылын бөлүмнериң пропагандистери билип алырынче чугулаа кичээлгейни салган бис. Пропагандист кадрлар болдуунда дээди, дооспаан дээди база тускай ортумак эртемниг, 3 чылдан өрү пропагандист стажтыг болуп турар. Чаа өөредилге чылында партия чырыдышкынының четчелээшкининиң түүнелдерин парткомда хамааржып турар шупту эге организациялар партия хуралдарына чугаалажып көргеш, бадыланнар. Бөлүмнериң өөренир черлерин тодарадып, чырык, чылыг-биле хандырарының хемчегларын баш удур дугуржуп алгылаан.

Бөлүмнериң пропагандистери амдан эгелеп баштайгы кичээлдерге белеткелдерни чорудуп, ону совхозтуң ажылчыннарының ортузунга политмассалыг ажылдарны, ылангыя СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының төлевилелдерин тайылбырлап, таныштырарын калбартыры-биле холбаштырып турарлар.

Бо чылын партия чырыдышкынының бөлүмнериниң ажылын тодаргай удуртуп турган, ооң идейлиг деңнелин, организастыг чоруун бедидип, СЭКП-ниң съездизинин төөгүлүг документилерин ханызы-биле өөредирин организастаары парткомнуң бюрозунуң болгаш эге организацияларының чугула сорулгазы болур.

Х. БИЧЕ-ООЛ,
совхозта партком секретары.

„САЯН АРТЫНДА“

«Партияның Программазының төлевилели» деп кол дамчыдылга-биле капсырлаштыр чоокта чаа Москваның төп телевиденизи «Саян артында» деп дамчыдылга кылган.

СЭКП-ниң Программазының төлевилелин парлаан хүнден эгелеп, областың төвү—Кызыл хоорайның амыдыралын дамчыдылгага көргүзүп эгелээр. Бистиң үениң бо кайгамчыктыг документизин область төвүнүң чурттакчыларының улуг көдүрүүшкүннүг, өөрүшкү-биле уткуп, СЭКП-ниң XXII съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш Совет Эвилелиниң хөй миллион чону-биле кады Тываның ажылчы чоннуң бүдүрүлгелерде болгаш областың ховуларында хайныышкынныг ажылдап турарын миллион-миллион москвачылар телевизорлардан көргеннер.

Чоокта чаа Тывага чораан чогаалчы М. Садкович телевизор дамчыдылгазын тайылбырлаан.

Найысылалдың телевизор көрүкчүлери Тыва автономнуг областың чедишкиннерин улуг сонуургал-биле көрүп, дыңнаннар. Съездиниң бүдүүзүнде москвачылар Тыва областың ажылчы чоннарының ам-даа кайгамчыктыг улуг чедишкиннерлиг болурун күзээннер.

В. БРАЙКОВСКАЯ,
Москва хоорайның чурттакчызы.

К. Бапый болза Раскова аттыг дааранылга комбинадында контролёр-мастер болуп ажылдап турар. Бодунуң ажылынга шынгыы болгаш кичээнгейлиг К. Бапый будуруп үндүрүп турар продукцияны үрей кылыр чорукту болдурбас. Дааранылга комбинадының ажылдакчыларының коллективи оны улуу-биле хүндүлеп турар.

ЧУРУКТА: К. Бапый.
Фото С. Феоктистовтуу.

Мал чемин улам хөйну

«Чыраа-Бажы» совхоз бо хүннерде 7248 тонна силос белеткээн, ол шупту кукурузаның ногаан массазы. Планга ам 552 тонна четпес, ону чоокку үеде бүрүн, харын ажыр белеткээри дээш звенолар улуг сорук киришкинниг ажылдап турар.

Малга бедүүн чем белеткээр ажыл база багай эвес тургустунган. Совхоз бо хүннерде 4685 тонна сигенни белеткээн, ол болза планның барык 90 хуузу болуп турар. Бо ажылда ам 2 тракторлар, 6 ат машиналары быжыглаттынган ийи бригадалар бар.

* * *

Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхоз мал чеми белеткээр ажылче кичээнгейни улам күштелдирип турар. Колхоз 1258 тонна сигенни болгаш 2694 тонна силосту белеткээн. Бо хүннерде малчыннардан болгаш тудугжулардан ийи бригада мал чеми белеткелинде доктаамал ажылдап турар.

Колхозунга

Нарын сес чыл школазының 5—8 класстарының өөреникчилери башкы Сайын Сотпаның удуртулгазы-биле бир бригада болуп алгаш төрээн колхозу «Коммунизмче орук» көдээ ажыл-агый артелиниң кукуруза ажаалгазынга киришкен.

Өөреникчилериң бригадазы 81 га кукурузаны кезип, силосталаан. Өөреникчилер түс-түс класстар аайы-биле звеноларга үстүп алгаш, аразында чарыштыг ажылдаан.

Башкы Г. Кара-Сал удуртқан чедиги классчыларның № 3 звенозу 25 гектар кукурузаны ажаап, бирги черни эзлээн. Өөреникчилер Дамдын-Сюрюн, Наксыл, Кан-оол, Бүрбүжаа, Идам, Бадаа, Чумаров, Зоя, Долума, Херелмаа болгаш оон-даа өскелер мурнакчы ажылдааннар.

Школачыларның күш-ажылын шын организастаар, оларның аъш-чемин, дыштанылгазын, турар черин таарыштырар талазы-биле башкы Сайын эки ажылдаан. Ол ышкаш өөреникчилериң ортузунга лекцияны, беседаны, солун номчулгазын доктаамал чорудуп турган.

Ш. СЕРЭЭДАР.

НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ

Совет чазак, Коммунистиг партия бүгү школа назылыгларны—чедиден он алды харга чедир назылыг уругларны оларның кадыындан, күш болгаш угаан-медерел талазы-биле байдалындан хамаарылга чоокка өөредир арганы берип турар. Бүгүниитиниң ыяавыла өөренир сес чыл өөредилгезин боттандырары бүгүниитиден, ада-иелерден улуу-биле хамааржыр. Бистиң областа школалардан, школа-интернаттардан ангыда, 2 өскүстер бажыннары, 3 кадыкшылга школалары, үнү чок дүлейлериң школазы, угааны солуулардың бажыны, туберкулёз аарыг уругларның эмнелге бажыны бар. Удавас Черби суурга кадыкшылганың школа-интернады база Суг-Аксынга угааны сулараанныңның школазы ажыттынар.

Туранның, Сарыг-Сеттиң, Ак-Довурактың, Кызылдың он талакы эриинин, Өвүрде Торгалыгның, Солчурнуң, Саглының, Чөөн-Хемчикте Чадаана дуржулга станциязының, Каа-Хемде Федоровканың, Бояровканың, Тожуда Ийнин, Барыын-Хемчикте Дөн-Терезининиң болгаш Кызылдың Кунгуртуг школазының өөреникчилери кайгамчык эки, чырык, чылыг школа бажыннарын бо өөредилге чылының белээ кылдыр алганнар. Өөреникчилер чурттаар делгем, чараш чуртталга бажыннары Сарыг-Сеп болгаш Чербинин школа-интернаттарында, Тестиң Ак-Эрикте, Кызыл-Арыгда ажылдада кирген, а Туранның школа-интернады удавас төп одалгалыг чуртталга бажыңын алыр.

Областың өөреникчилериниң 70 ажыг хуузу амгы үеде бирги өөлчегде кичээлдеп турар. Өөредилге кабинеттери, мастерскаялары бисте чыл бүрүде-ле алгып турар. Амгы үеде бар турары хире өөредилге-материалдыг база, янзы-бүрү хевирлериң школалары кажан-даа бо чылгызы ышкаш делгем болгаш хөй турбаан. Үстүнде баазага чүгле планда көрдүүнген 38100 өөреникчилер хамаан чок, харын оон ам-даа 2—3 мун ажыг өөреникчилерни сыныгып болурунуң аргазы бар.

Ындыг турбуже, көдээ Советтериниң, школалар удуртукчуларының буруузу-биле, областың болгаш Кызыл хоорайның база районнарының улус өөредилге кидистериниң негелдезинин кошкаанын хараазы-биле, сентябрь 20-ге чедир 1300 ажыг школа назылыглар өөредилгеге хаара туттунмаан. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Тес-Хем районнар улус ажыл-агый планын чүгле өөреникчилериң санының талазы-биле күүсеткен. Оон-биле холбаштыр, ол-ла районнарның Мөген-Бүренде, Кара-Хөлде, Кызыл-Тайгада, Ак-та, Оруужу-Шынаада чеди харлыглар болгаш ол-ла клазынга катап олурганнар шуптузу школада өөренмейн турары хынаддадан илерээн. Мону барымдаалап алырга, бир эвес үстүнде районнар школа назылыг уругларны чүс хуу өөредилге-биле хаара тудар хемчегларны боттандырар болза, улус ажыл-агый планын дыка ажыр күүседип шыдаарлар. Ону ыяавыла чедип алыр херек.

7 хардан 16 хар чедир назылыгларны школага ыяавыла өөредир дугайында Хоойлуну боттандырбас чорук-биле жанчап-даа эштежип болбас. Бо чугула харыысалгалыг ажыл болза коммунизмнин эртембилиглиг, бүгү талазы-биле сайзырангай тургузукчуларын белеткээрин хүнде-даа, айна-даа, бир чыдда-даа кошкадып болбазының дугайын бистен негеп турар. Ону Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Бин-Хем, Өвүр районнарының чер-чер Советтериниң нургулайы, улус өөредилге кидистери болгаш школа коллективтери херекке албайн турар. Сентябрь 20-ге чедир Улуг-Хем району 440 ажыг, Чөөн-Хемчик — 260 ажыг, Бин-Хем—230 ажыг, Өвүр—160 ажыг школа назылыгларны өөредилге-биле хаара тудуп шыдаваанын облОНО-нуң чөвүдели демдеглээн. Бүгүниитиниң өөредилгезин күүсетпээн дугайында боттарының таймылбырынга райОНО эргелекчилери эштер Дардаш, Кутим, Шоев олар бүзүредип чугаалаар чүве тыпшааннар. Үстүнде эштерге шыңгыы хемчегларни облОНО хүлээткен.

Билдингир чижек кылдыр Улуг-Хем районун ап көрээлинер. Ук районнуң эге классларынга 126,5—7 класстарынга — 209, 8—11 класстарынга — 106 өөреникчилер келбээн. Сан-түүнел ында аажок будулчак, школа назылыгларның дацзызы районга эренгей эткен. Чедиги класс доосқан 378 өөреникчилериң чүгле 240-ни сески классқа өөренип кирген. Районда үнү чок, дүлей 11, угааны четпес 17 уруглар өөредилге-биле база-ла хаара туттунмаан. Оон ангыда, өткен өөредилге чылының түүнелинде районга 514 өөреникчи ийиги чылга хевээр арткан турган. Оларның иштинден дыка хөйү катап олурган класстарынга өөренири-биле келбээн. Бо өөредилге чылында 400 ажыг өөреникчилер школазын кагган, а олардан эзээн арбын өөреникчилер шуут өөренмейн барган. Бо бүгү байдалдан районнуң улус өөредилге кидизи чогуур түүнелди кылып, тодаргай хемчег албайн, колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары-биле болгаш көдээ Советтер-биле харылзашпайн келген.

Бүгү-ниитиниң өөредилгезин күүседирде күрүненің быжыг чуруму болгаш школа база улус өөредилге органнарының удуртукчуларының бедик харыысалгазы негеттинер. Оон кошкаа-биле Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Бин-Хем, Каа-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарда школа назылыглар өөредилге-биле бүрүн хаара туттунмаан. Бүгү-ниитиниң өөредилгезин херекке албазының бир кол чылдагааны мында.

Малчыннарның эге классларга өөренир уругларын күрүне хандырылгазынга бүрүн алгаш, оларга бизе кичээнгейни салырын партия бистен негеп турар. Колхоз болгаш совхоз төптеринде чурттап турар, материалдыг хандырылга талазы-биле чединмес өөреникчилерге дуза көргүзери-биле үндүрүп берип турар. Оон ангыда, школа-интернаттарга өөредир уругларны ада-иелериниң деткимче чокка хүлээп алыр эргени райкүүскомнарга тывыскан.

Школа назылыгларны шуптузун өөредилгеже бүрүн хаара туттары партия, совет органнарындан, улус өөредилге кидистериниң база школаларының удуртукчуларындан, хөй-ниитиден болгаш төреддерден дорт хамааржыр.

Б. БОЛДУР-ООЛ,
областың улус өөредилге кидизинин эргелекчизи.

МУРНАКЧЫ КИЖИЛЕР

Ак-Довурак — Абаза аразының механизастаттынган № 89 колонназының бульдозеризи А. Г. Лыкум, партияның XXII съездизин төлептиг уткуур дээш чарышпышаан, бүдүрүлге онаалгаларын ай санында 150—160 хуу күүседип турар.

Чурукта: А. Г. Лыкум.

Ол-ла оруктуң тудуунда С. Ф. Леснов орук кылыр чернин ыяжын аштап арыглаарында идепкейлиг ажылдап турар. Ай нормазын ол үргүлчү 125—130 хуу күүседир.

Чурукта: С. Ф. Леснов.

Фотолар В. Лутковтуу.

К. ШОЙГУ, СЭКП обкомунуң секретары.

ЧАА ЧҮҮЛ

Каа-Хемниң ыяш ажыл-агыйында бо чылын 30 гектар шөлге чаа уксаалларның ыяштарын тарып олурткан. Ында яблонь, уссурий грушазы, балзам терек, сибирь дыды, ак чечектиг хараган болгаш өске-даа үнелиг ыяш культураларын өстүрүп турар.

Ыяштарны суггарары, минералдыг чемишчидилге, хөрзүн хоюглаары болгаш өске-даа ажылдар ында механизастаттынган арга-биле чоруттунуп турар.

Ол чаа ыяштар өзүп үнүп келирге, хоорайларны, суурларны, колхозтар топтерин ногаанчыдарынга оларны ажыглаар.

ЧУРУКТА: арга-ыяш культураларының мастери А. Циликин болгаш лесник И. Веселов олар балзам теректиң өзүлдезин хынап турлар.

Фото П. Гольцовтуу.

Кожаларывыста

Хакас областың «Алтай» совхозунуң ажыл-ишчилери тараа культураларының ажаап алыышкынын областа мурнап доскан. Ниитизи-биле 805 муң гектарның тараазы ажааттынган, дүжүт гектардан 12 центнер болган.

Ол болза күш-ажылды шын организастаанын, техниканы чөп ажыглаанын херечилеп турар. Дүжүт алыышкынының үезинде В. Авдеев, К. Хуторов ышкаш үлегерлиг механизаторлар хөй илерээн.

* * *

Абакан хоорайның бирги дааранылга фабриказындан садыг четкилеринче чаа-чаа продукциялар кирип турар. Фабриканың кылган сорочкаларын чон күзелдиг садып алыр.

Фабриканың коллективи бо чылдың сес айларының бүдүрүлге планын 111,4 хуу күүсеткен. Галина Рябова биле Вера Бабкова оларның коммунистиг күш-ажыл бригадалары бедик көргүзүглүг болуп турар.

* * *

«Копьево» совхозтуң күш фермазының ажылдакчылары чеди чылдың үшкү чылында алган хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен. Ферма күрүнеге 200 муң дагаа чуургазын дужааган.

Коллектив бо чылдың октябрь эгезинде 50 центнер күш эъдин күрүнеге киирери-биле элээн каш муң дагааларны тускай семиртилгеде киирген. Съездиге уткуштур ажыл-иш фермада улам калбарып турар.

ТАРЫЛГА ШӨЛДЕРИНИҢ ТУРГУЗУУНУҢ ДУГАЙЫНДА

Партияның Программазының төлевилелинде өн чоокку үеде тараны бүдүрерин болгаш оон бараанныг чоруун дыка көвүдедириниң эргежок чугулазының дугайында айыткан чүүлү үдуртулга болдурбушаан, бистиң областа 1962 чылда тарылга шөлдериниң тургузуун аде көөрү чугула. Ону кылырда чаңгыс чылда болгаш хөй чылда үнер сигеннерниң тарылгазын эвээжедип тургаш, тараа культураларының тарылгазын калбартыр. Арбайның болгаш колдуунда суланың тарылгазын кызырарының күсели-биле кызыл-тас база тараа-бөбы (чочак-тараа, вико, бөбы) культураларының тарылгаларының шөлүн көвүдедир. Ол ышкаш кукурузаның болгаш чигир свёклазының тарылгаларын база көвүдедир.

Тарылга шөлдериниң тургузуунуң дугайында облпланның берген сүмезин көдээ ажыл-агыйның чамдык удуртукчулары болгаш тускай әртемниглери мырынай шын эвес хүлээп ап, эрги туружун быжыг барымдаалап турарлар. Тараа бүдүрерин көвүдериниң аргазын тодарадырда эвээш дүжүттүг культураларны артык бедик дүжүттүг культуралар-биле солуп тургаш, түс черниң байдалдарынга таарыштыр тарылга шөлдериниң тургузуун үндезинги-биле эжижидер ужурлуг бис.

Тараа культураларының иштинде өн-не үнелиг болгаш экономика талазы-биле артык ажыктыг культура кызыл-тас болур. Моон ужурунда тараа культураларында кызыл-тастың шөлүн 60 хуу, а Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем дээн ышкаш чамдык районнарга 75 хуу чедирери чугула. Бир дөмей хемчээлдиг шөлге тарыырга кызыл-тастың дүжүү артык болганда аңаа арбай биле суланы маргып тараанының херээ чүү боор. Агаар-бойдустуң байдалдарындан хамаарыштыр кызыл-тас быщпайн баар шөлдерге арбайны тарыыр херек. Суланың тарылгазын чылгы малдың чемгерилгезинге хереглээринге өйлей артыргаш, дыка кызырары чугула.

Чамдык әштер тарылга әзелчештирилгезин чорударынга болгаш ында культураларны солуштуруп тарыыр дээнинге чыдак каккаш, тарылга шөлдериниң мындыг тургузуунга удурланып турарлар. Ол дээрге окта шын эвес. Колхозтарның болгаш совхозтарның хөй нуруузу күр болгаш курукканг черлерни шингээдип алырының күсели-биле тарылга шөлдерин калбартып тур бис деп алгаш, каш чылдарның иштинде тарылга әзелчештирилгезин чоруп келген. Ол дээрге кол чылдагаан эвес-тир.

Ажыл-агыйларда чоруттунган тарылга әзелчештирилгезиниң 40—50 болгаш оон-даа хөй хуузу мал чеми культуралар, колдуунда чаңгыс чылда болгаш хөй чылда үнер сигеннер болуп турар. Оларның тарылгазының шөлү хөй-даа болза, бәәр дүжүү эвээш. Обласка элээн хөй чылдарда люцерна, пырей, житняк болгаш оон-даа өске хөй чылдарда үнер сигеннериң тарылгазын чорудуп турар. Ынчалза-даа олар түгле Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу», Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозтарында болгаш «УТКА 25 чылы», «Элегес» совхозтарда болуп турар. Хөй чылдыг болгаш чаңгыс чылдыг сигеннерни гектар санындан 15 центнерден эвээш эвес дүжүттү ап болур черлерге тарыза чогуур.

Ынчаарга хөрүннүң үнүш-дүжүттүүн бедидеринге, ону азот-биле байыдарынга тарылга шөлдеринге элээн хөй хууну чочак-тараа, бөбылар болгаш вико әзләәр ужурлуг. Олар бистиң областың кайы-даа черлеринге бедик дүжүттү берип болур.

Шын тарылга әзелчештирилгелери, сорттуг үрезиннериң тарылгалары, чемишчидилгелерни чөп ажыглаары, тарылгаларны бок үнүштерден, хоралаачылардан база аарыгларын өй-шаанда камгалап алыры болгаш өске-даа түүлдер болза чер ажылынын системазынга кирер. Чер ажылының системазын ажылдап кылырда болгаш шингәдип ажыглаарда кичәәнгейниң төвүнге доктаамал турар ужурлуг әң кол соруулга болза көдээ ажыл-агый бүдүүлгезинин бүүү адырларын хөгжүдериниң үндезини болур тараа бүдүрерин бүүү хемчег-биле көвүдедири болур.

Ажыл-агыйның бодунуң хереглелинге болгаш күрүнеге тараа садар онаалданы чедиишкинниг күүседиринге четчир тарааны бүдүрерин хандырар чүгле ындыг тарылга әзелчештирилгелерин чорудар ужурлуг. Бистиң областың чамдык ажыл-агыйлары чаңгыс шөлге бир культураны элээн каш чылдарда тарып турар. Ылангыя кызыл-тасты ынчаар практикалаарга оон дүжүү кудулавайн турар. Ынчангаш тарылга әзелчештирилгезиниң чуруун кылырда болгаш культураларны солуштуруп тарыырда чаңгыс аай көрбейн, арготехниктиг әртемни болгаш практиктиг дуржулганы холбаштырып көөрү чугула. Фермалар чоогу болгаш хүн чылы эки дээр черлерни шилип алгаш, кукурузаны 6—8 чылдарда әзелчештирбейн тарып өстүрери ажыктыг болур.

Кукуруза бистиң областа мал чеминге эки ажыктыг культура болур төлөөде, оон тарылгазы улам әзер ужурлуг. Бистиң байдалывыс кукуруза үнмес дээрзиниң ам канчыг-даа барымдаалы чох, харын шоолуг күш салдынмайн турда бизин чамдык черлер гектар бүрүүнден 300 болгаш оон хөй центнер дүжүттү ап турар болгай. Ынчаарга чамдык ажыл-агыйлар, чижээ, Каа-Хем районда Ленин аттыг, «Тиилелге» колхозтар, Таңды районда «Совет Россия» колхоз болгаш оон-даа өскелер бо айтырыгны шиитпирлээрин оваарымчалыг көөрү чугула. Ол черлерге силоска тарымал тооруктту, мал чеми бобыларны азы ногаан массаның бедик дүжүдүн бөөриндеи аңгыда, соок-донатка артык шыдамыккай болур өске-даа культураларны тарыыры артык ажыктыг бооп болуру магат чок.

Элээн хөй колхозтар болгаш совхозтар боттарынга быжыглаттынган черлерни ам-даа багай ажыглап, чайгы арыг аңдарылгадан түр өске үнүштер өстүрүп ажыглаар аңдарылгаже шилчилгени багай боттандырып турар.

Чайгы чер аңдарылгазының чамдыызынга хөөп олуртур болгаш тараа-бөбы культураларын тарыыры ажыктыг, а суггаттыг черлерге болза чүгле өске үнүштерни түр өстүрери-биле ажыглаары чугула.

В. УТКИНА,
агроном.

КҮҮСЕДИП ТУРАР

Эрзин районнуң «Коммунизмче оруқ» көдээ ажыл-агый артелиниң малчыннары малдың чайгы одарладыышкынын хынамчалыг чоруткаш, малдан алыр продуктуну көвүдеткеннер.

Колхозтуң күрүнеге сатқан бода малының дензизи ортумаа-биле баш бүрүүнге 350 кг, шаар малдыы — 50 кг, хаванныы—100 кг ажыг болган. Оон түңнелинде күрүнеге 289 тонна эт садар хүлээлге 289,5 тонна кылдыр күүсеттинген. Колхоз күрүнеге 96,6 тонна сүт садар турган, 87 тоннаны киирген болгаш дүк талазы-биле алган хүлээлгезин 90 хуу күүсеткен.

Сүт болгаш дүк талазы-биле күрүне мурнунга алган социалистиг хүлээлгелерин съезд ажыттынарының бетинде, октябрь 10-да боттандырар дээш колхозчу малчыннар күжениишкинниг ажылдап турарлар.

С. КОМБУ.

*

Таңды районнуң «Тиилелге» совхозунуң дүжүт ажаан алыышкынында даг экспедициязының автомашиналары ажылдап, комбайнардан шанче болгаш шаннардан Кызылдың сайгарылга баазазынче тараа көөртүп турар. Ында ажылдап турар чолаачыларның хөй нуруузу, оон иштинде эш Голодкин эрес-шудургу ажылдап, ажыл нормазын үргүлүү ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: чолаачы эш Голодкин.
Фото В. Лутковтуу.

Тарып боозадылга

Өвүр районнуң «Торгалыг» колхозунда хойларны тарып боозадыр ажыл организастыг чоруп турар. Колхозтуң 17 кодан 6800 баш төрүүр хойларын тарып боозадыры көрдүнген.

Тарып боозадылганың ийи пункузунда үк ажыл зоотехниктер. С. Артур, К. Маадыр-оол оларның удуртулгазы-биле график ёзугаар организастыг чоруп турар. Ам ында 2880 ажыг баш хойлар тарып боозатынган.

А. АМЫРБИТ.

ЧАА ШҮЛҮКТЕР

Күскү дүжүт

Ояланың дынын салгаш
чезивиттим.
Ооругнуң хову турлаа
ырап калды.
Орлан-шоваа ишчилериниң
шырайлары
Орук дургаар сагыжымда
көстүп чору.
Үр-даа эвес—хүнүүң кезиин
үлешкен мен,
«Үүле бүтсүн, өөнүктер»
дээш ажылдаштым:
Белен-селен кижи черле
бырашпаа дег
Беленчоктар — тараажылар
чорбадыве.
Ынчалза даа шудурупкаш
калышпадым,
Ырмам сыныр хөлегеже
сыынмадым.
Алдын сарыг тараалариның
оваалары
Арыглашкан «шору эр» деп
мактаттым-даа...
Төрээн суурум, чалыы суурум
Ак-Туруг
Дөө-ле дөвүн ужу-кыдыы
көстүп чыдыр.
Тараа сөөрткен машиналар
шак-ла ынаар
Таптыы сүргей чыдыңнадып
бадып турлар.
Чорук чорааш орук ара
кылчыкпаным
Чонумнуң бо күжүнде мээң
үлүүм бар деп
Сеткилимге бодап келгеш—
өөрүп чордум,
Сергек ырым салгылап каап—
таалап чордум...
Ояланың челижинге
күскү сырын
Опчоктаның чаактарым
сүйбап каап чор,
Орлан-шоваа ишчилериниң
шырайлары
Ол-ла хевээр чуруттунуп
келбишаан чор.

М. ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

Мал чеми элбек

(БАЛЛАДА)

Опчок, дөспес дылдыг дирткеш,
«Оол-ирей» шола алган,
Күнгүртүгнүң Чамый ашак
Хүннүң чыгыы хөөрээр ийин:
— Ада—өгбе бурун шагда
Арбай, тараа амзаар эвес,
Хүнезин боор чаңгыс үнүш —
Күске чыып каан мыйырак ол.
Багай чемиш мыйыракты
Амгы чаштар амзавастаан,
Балыктыгның агымы дег
Амыдырал алгып шуудаан!
Ан, мал эъдин быдаалаарда
Арыг далган тергиин ийин,
Тайга черни кайын далдаар,
Тараа тарып шенезе аар!
Чигзинчектер черле турар,
Ирей-биле маргышкылаар:
— Иштик эвес, тайга чер-дир,
Чиглей бергеш, өлзе канчаар?
— Чиглей берзе силос болур,
Чидириглиг артпас бис—деп,
Чамый ирей чөвүн сөглеп,
Саналдаа-ла каш чыл эрткен.
Масса чонуңу бодалдарын
Партиявыс чандыр көрбөзи,
Күштүг шиитпир улуг чалгыы
Күнгүртүгде чедип келген.
Суур кыдыы оргулашка
Сула тарып, шенеп көрген —
Тере-Хөлдүң хыыргыыжы дег,
Дески бедик өзүп үнген!
Чамый ирей чораан болза
Сагыш ханып сөглөөр ийик:
— Малдың чеми элбек болду,
Байывыс-даа дам-на баар-дыр
Оолдар дег өрү шурап.
Оон ынай чагыыр магат:
Кулузун дег сула үнду,
Кукуруза тааржыр-дыр.

А. ДАРЖАА.

ХАВАН

(БАСНЯ)

Хоптак, чижең сеткили дээш,
Хоруур, сыңныр черин тыппаан,
Амы-хуучу кажар хаван
Адыгга кээп дилег киирген:
(Огородка таңныыл херек
Ону хаван билип ап-тыр).
— Ажы-төлум дуза катпас,
Алган кадай хоочулуг,
Бодум кадыым база багай —
Бо-ла бүгү билдингир боор.
Эрткен чылын чазыг кылгаш,
Эттинген мен, бүзүренер.
Тааржыр ажыл бар бе дээштиң
Дарга сеңээ келдим—диген.
Эрткен чылын Хаван кассир
Элээн акша самчыгдаан бол,
Ам канчаар, ажыл бачым
Адыг аңаа сумелеп-тир:
— Огородка таңныылдап көр,
Ол-даа сеңээ тааржыр ажыл...
Адыг чагыын Хаван таңныыл
Аазаашкыныг хүлээп алган.
Үнүш-ногаа өскелекте
Үттер дуглап чашпан аштап,
Кажаадыва Дагаа киирбейн,
Хаван шынап кызып турган,
Чаагай дүжүт быжа бөөрге
Чазый-чилби хаван дөспөөн:
Дөстү каскаш, билдиртпестеп,
Дөрттеп-үштеп ап-ла турган...
Оорлап алган картошказын
Ол-бо черге садып, саарган,
Хаван-маңгыс кармаанынче
Халас акша хөйну киирген.

* * *

«Бөрүге хой кадартканын»
Бөдүүн чижээн чугааладым.
Кижилерни ажыл-ишке хүлээп
аарда,
Кичәәнгейлиг хынамчалыг болур
херек.

С. ХЕРТЕК.

Чылгычылап чоруур шаамда...

Чайынныг ай херелин төп
чырытқылаан
Чаагымны күскү доңат
ошкап суйбаан...
Сыдымымны дергилепкен
чылгы дозуп,
Сылдыстыгда, дүне када,
халдып тур мен.
Сыгыт ырым, хөөмейим
хоюңнадыр
Сырын-биле адааннаштыр
салывыттым.
Ынаар шатта сүрүг малдаан
малчыннарның
Ыттарының эзргизин
доюлдурдум.
Хаяалыг хүн чөөн-чүктен
хереп орда.
Халаар эшке кодан чылгым
хүлээдипкеш,
Эки-Доруум муна каапкаш
амыраамче
Эзер-чүген кыгырадыр
челзивиттим.

Д. ШАҢГЫР-ООЛ.

Мергежил дугайында чугаа

Бо, бистиң чурттап турар үевис дээрге, шынавыла, магалыг солун үе. Оон кол онзаланыр үүлү болза эрги үзел болгаш чаңчылдарның дурлуп чаштап, чаа ёзунуң төрүттүнүп, кайгамчык шапкыны-биле өзүп, сайзырап турары болур. Чоокта чаала кижилериниң сагыжында күзели болуп чораан атомнуг энергияның ажыглалы, октаргайже ужудуушкун бөгүн амыдырала эдилел апарган. Бистиң аттыгып турар бо хөгжүлдевистиң чаңгыс дөзү бар, ол болза Ленинниң Коммунистиг партиязынга баштаткан бистиң совет чоннуң чогаадыкчы күш-ажылы.

Совет чечен чогаал бистиң чуртувустуң коммунизмче улуг базымнары-биле деңге базып, чонувустуң чаагай үүлезин көскүзү-биле чыыдып, үениң тыныжын тынып чоруп олурар. Чечен чогаалдың мурнунга партияның салып турар сорулгаларын чедиишкинниг күүседирде чогаалчының уран мергежилин бедидериниң ужур-дузазы улам улгадыр.

Тыва чогаалдың сөөлгү үедеги чогаалдарын тематика талазы-биле алгаш көөр болзувусса, чогаалчыларның чаа үеже эзлгени илдеп. Ындыг-даа болза, теманы шын шилип алыры-биле чергелештир, ук теманы ажыдарының аргалары, өскээр чугаалаарга уран мергежил дугайында айтырыг база-ла ындыг улуг ужур-дузалыг.

Ынчангаш эгелеп чоруур чогаалчыларның редакцияже чорудуп турар шүлүктерин мергежил талазы-биле допчулап сайгарып көрээл.

I.

Төрээн чуртка ынакшыл, чоннуң чаагай чуртталгазы, өөрүшкүзү, оларның кайгамчыктыг ажыл-хереэ эгелеп чоруур чогаалчыларның барык шуптузунуң чогаалдарының темазы болуп турар. Ынчалза-даа чараш чуруктарны, чаагай күзелдерни илереткен ол шору шүлүктер уран мергежил талазы-биле хомуданчыг четпеске таварышкаш, чырыкче үнмейн, номчукчуга четпейн турары харааданчыг.

Моңгуш Өлчей-оол «Ак-Хем» деп шүлүүнде мынча деп бижип турар:

Хайыралыг ынак черим, төрээн
Ак-Хем.
Халдып орда, херии болгаш
чараш-тыр сен,
Кызыл-тастар ээремнелген шөлдериниң
Кыдыгларын көрүп четпес, делгемдир сен...

Мында «херии», «делгем» деп сөстер дораан-на каракка илдигер. Чүге дээрге олар барык чаңгыс уткалыг болгаш черниң яазы-бүрү көрүштерин илередип шыдавайн, ук чогаалдың байлак утказыңа оскундуруп турар. Ол ышкаш «Чараш-тыр сен» деп сөстер чүү-даа көргүспейн турар. Чүс-даа катап «чараш-тыр сен» дизе, номчукчута оон чаражы көзүлбес болгаш бүзүренчиг эвес. Оон ынай оон-даа дора:

Чүс-чүс чылдар дургузында
бөгүнгү дег,
Байлак дүжүт хавайы бооп чыт-
паан-дыр сен.
Чүс-чүс чылдар дургузында чонга
бо дег
Бараан болуп сурагжываан черим-
дир сен....

Утка дыңзыдар катаптаашкын деп арга бар. Чижээ: «Кайнаар-даа көөрге—аырга-ла, аырга». Бо катаптаашкындан аырганың кыдыг-кызыгаржок улуу билдинип турар. А үстүнде айыткан чижекте ындыг утка чок, катаптажып турар одуруглар шүлүктүң утказын дыңзыдар хамаанчок, харын кончут кошкадып турар.

М. Өлчей-оолдуң ол шүлүү мындыг одуруглар-биле төнген:

Тодуп болбас, савазыраан дүжүттерин
Совет чоннуң шыгжаандыва
куттулуп тур.
Төрүттүнүп, өзүп келген ынак
черим,
Чоргаар-дыр сен. Делгере-ле.
Сайзыра-ла.

Төрээн черинге хөрээн долган күштүг ынакшылын сөглөөр дээш, чогаалчы мындыг аргажок чөгенчиг байдалга таварышкан. Бо чорук М. Өлчей-оолдуң салым-чаяан чогундан эвес, а оон уран-мергежилиниң четпезинден, бодунуң бодалын илередиптер хире сөстерни, чечен аргаларны эки дилевээнинден болуп турар. («Кызыл-тас», «дүжүт» деп сөстерде хөйнүң хевири чогун каксы сөглеп каалы).

Донгак Дыртыктың «Сиген шөлүнде» деп шүлүүнде чок-ла чүве чок. Ында «айыр, дырбаш бажын соотпас, ажылдаан хөй өөрү-даа», «сараат салып, кезип бөлер машиналар-даа», «таптыг дүште далган үскен мүн-даа», «амданыг өстүг агитатор-даа», «оюн-концерт, кинофурук-даа» бар-ла. Бо дээрге шүлүктө кирген үүлдериниң орту ыракта четпес даңзызы-дыр. Мынча-ла хөй чүвени санап-санап, чогум чүү сөглөөр дээнил, номчукчунуң сеткилинге кандыг бодалды оттурар дээнил, ыыттавайн барган. Чергелешкек хөй-хөй болуушкуннарның, бодалдарның иштинден өң чугулазын ылгап билбезинден шүлүк орнунга мындыг чалгаарангыг санаашкын үнүп турар.

Салчак Молдурганың ады номчукчуларга билдингир. Оон элээн хөй чогаалдары, ылангыя ырже шилчиткен шүлүктери калбаа-биле нептерээн. Ындыг-даа болза С. Молдурганың сөөлгү үеде бижээн шүлүктеринде мергежил талазы-биле элээн хөй тыртпактар бар болуп турар. Каш чижектен ап көрээл:

Харын ынчан, тозан чылдар
эгезинде
Хаиров, Кононов дээр тараачыннар.
Ак-Довурак девискээри бир-ле
черге
Асбести, согур дүш бооп, көрүп
каанар...

Бо чүл? Даштыкы хевири шүлүксүг боордан башка, иштики аян, үн талазы-биле мында шүлүк шынары чок, аңаа чевен проза-дыр. Ритм бүрүнү-биле үрелген, ынчангаш номчуурга кагылчак, кандыг-даа таптыг дыңналыр аян чок, шүлүк чогаалының өң чугула негелдезин шак мынчаар барымдаалаваны чүгле чаңгыс бо строфада эвес, «Асбест» деп сөс элээн улуг шүлүктүң эгезинден төнчүзүнге чедир таваржып турар.

Турут ышкаш довуракты пактап,
төккен,
Дуруяа дег, көдүрүкчү кранларны,
Тулгужага чүүктер сөөртүп, көр-
гүрешкен
Тулган күштүг МАС-тарны-даа
магадаар сен....
(База ында).

Бо строфада четпестериниң диргелгени кара кайгамчык. Шүлүк чогаалының сүүзүнү—оон кулакка дыңналыр аянында, каракка көстүр овурхевиринде, сеткил оттурар дээнинде болгай. «Довурак пактаан, доңгая дүшкен» деп, кижини бак сөглөөн үлегер-домакты, база-ла ындыг уткалыг: «дуруяа дег кылчыйган» дээр дорамчылал сөстерин сактып көрээл. Оон ынай, «көргүрээн, көргүрешкен» дээрге, база-ла ойлуктут чүве чок, харын-даа бужурганчыг. Адак сөөлүнде, «МАС-тар» деп сөс «маас» кылдыр дыңналыр. Ам күүлүг краннар болгаш машиналарның кандыг апарганы билдингир боор.

Оон ынай, ол-ла шүлүкте утка талазы-биле өскээр билдинер, харын-даа билдинмес черлер кайы хөй:

Анаа чыткан чүс-чүс чылдар
шыгжамыры —
Асбестиң тывыжын моон
эгеледи,
Аңга дугаар үлетпүрнүң база
бири,
Ажылчынның аргазы маа
төрүттүнду.

Туразы-биле төөгүнү ынчаар хажыдып кайын боор, черле ынчаш, чечен чогаалга, ылангыя шүлүк чогаалынга утка өскээр билдинер чорукту тургузуп болбас, оон ыяавыла чайлап чоруур херек.

С. Молдурганың өске-даа шүлүктери мергежил талазы-биле четпестерден хостут эвес. «Моңгун-Тайганың делгемнеринде» деп бөлүк шүлүктеринде ол четпестер шуптузучда бар. «Орук дургаар» деп шүлүкке Моңгун-Тайганың онзагай чуруктарын көргүзериниң орнунга мынча деп каан:

Харлыг сыны, шынаа, хеми,
Кара-ногаан эчим мөөрүү,
Шишкиниң чуруунда дег,
Шимилделиг, байлак, чараш.

Ол окта шын эвес. Орус чуртунуң делгемнери-биле болгаш эзимнери-биле Моңгун-Тайганы канчап дөмейлээрил. Ол дээрге көзүлдүр-ле соора барган.

«Кыргылда» деп шүлүкте мурнакчы хойжунуң чуруун мынчаар көргүскен:

Шалың ышкаш характарлыг
Салчак Доржу акый турган:
«Шак бо коъдан мээнин-ий» деп
Шала пөрүк харылап-тыр...

Бо шүлүкте оон өске одуруглар бир иртте чеже килограмм дүк кыргып алгаш, күрүнеге чеже дүк берген дугайында отчёт болу берген. А оон сагыш човалгазы, өөрушкүзү, күзели болгаш чүткүлү кайдал?

Чогаалчы бодунуң мээлерининг иштики сеткилин көргүзериниң арга-ларын тыппаанда, оон чогаалдары иштинде үрезин чок, куруг хавык апаары ол-дур.

II.

Лирика болза шүлүк чогаалының иштинде улуг черни эзлеп турар. Ынчангаш эгелеп чоруур шүлүкчүлерниң элээн хөй лириктиг шүлүктер бижип турары таварылга эвес. Лириктиг шүлүктер лириктиг маадырның үзелин дамчыштыр кижи долгандыр турар бойдусту, ниитилелди канчаар көөрүн, кижилериниң арезында харылааны илередип турар. Ындыг-даа болза бистиң совет чечен чогаалдың иштинде кандыг-даа лириктиг шүлүктү дамчыштыр коммунистиг коммунистиг мораль, коммунистиг үзел дамчып эрткен турар ужурлуг. Моны үндезилеп алгаш, бистиң эгелеп турар шүлүкчүлеривистиң чогаалдарын сайгарып көрээл.

Бар-хөө Төмүрүнүң «Оолдуң чагаазы» деп шүлүүнде ыяа уруг ооллан чагаа алгаш, мынчаар харылап турар:

Кадыг харыы дивес силер.
Канчаарга-даа хоржок-тур мен.
Эчизинге чедер дээним
Эмчи болур күзелим бар...

Ол чүү деп мораль боор? Эмчи болур дээн күзелге ынакшыл канчап шаптык болурул?

Т. Былачан «Хадыңга» деп шүлүүнге хадыңның күжүн мынчаар бижээн:

Дазылдар даштыг черни кезе
кирген,
Дараалашкан буъдуктарын
дээрже сунган—
Хадыңның сээн бүдүжүнү
көрүп тура,
Кайгап хараан сөстеримни
сөглекседим...

Ол хиреде дараазында мынча дел турар:

Хуулгаазын каржы хаттың
шурамыныга
Куду көрүп, мөгейгилел, тейлеп
тур сен.
Тейжигиинден тутсуп баткан
караан чажы
Дериң-биле черже сыстып кирип
турду...

Хадыңның таваржып турар бергелерин, оон ол бергелерге шыдажып турарын көргүзер дээш, хадыңны күш чок, уян, ыглаачал кылдыр сыр дедир кылдыр көргүзүпкен.

«Ырлаар ийик мен» деп шүлүүнүң лириктиг маадыры чер чораан, дүнге чардыргаш, орук тып чаңчыккан сылдызынче көөрге, ону булут дуглай берген болган. Оон от чырыы көрүп чораан, одаан тып алгаш, мынча деп турар:

Дээрде кыпкан көвей сылгыс
аразында
Тергиин ынак демгимни мен
көөрүмге,
Девээн чүрээм эргиде дег
сарыгзайын
Дендии бакты ажыы-биле
сөглеп турду...

Булут ону дуй алы берген дээш, ынак сылдызын ол хире бактап болур бе? Булут дуглалы бергени оон буруузу эвес-ле болгай. Булут эрте бээрге, ол сылдыс демей-ле үнүп келир. Ындыгыйна аап-саап шаптыктар дээш кижи бодунуң туружун өскертип болбас ужурлуг.

Д. Шаңгыр-оол «Салтын биле чугаа» деп шүлүүнде мынча деп турар:

Шылагзыныг
Шыңганнарым шыырныкыже,
Арын чаакты
Ажыңнадыр чылгап каапкан
Сырыныг хат
Шыжыкканын элдепсиндим...»

Ол хиреде ол одуругларның биче соонда мырыңай дедир барган:

«Уран ырым
Улам күштүг чалымнарга
Улай-улай
Куттулзун дээш, ойнадың бе?
Уруг эштен
Улуг байыр сөңүг келгеш,
Уян бодум
Өөртүр дээш, ойнадың бе?

Ындыг кайгамчык «хуулгаазын» чорук чогаалчы кижи шын бодалды бодап алза-даа, ону илередириниң уран арга-ларын тыппаанындан үнүп турар.

III.

Бистин амыдыралывыска, коммунизмче бар чыдар базымывыска шаптык болуп турар эргиниң артынчыларын сойгалаары бистиң эгелеп турар чогаалчыларывыстың чогаалдарында элээн черни эзлеп турар.

Доюндуп Биче-оол. «Чүнүң хайыл?» деп шоодуглуг шүлүүнде арагачы кижини шүгүмчүлеп турар. Ындыг-даа болза чогаалчы бодунуң бодалын илередириниң аргаларын тыппаанынын уламындан ук шүлүкте эпчок чорук колдай берген. Билбестедир арага ишкен кижи шак мындыг мунгаранчыг байдалга таварышкан:

«...Аттың маны деңдеп,
Аттыга-ла берген,
Суваң суг чанында
Чугган хептер азар
Сывырындак орта
Сывырткан дег келген...
Херген демир боскун
Кезе чоруй шелген,
Эзериндеи черже
Эстеп барып дүшкен...
Саат ханы черже
Сааладыр аккан,
Чазый эник ону
Чалчыладыр сүскен...
Эмчи келгеш, дүрген
Эки хемчег алган.
Ынчалза-даа херек
Ынаныш чок болган».

Шоодуглуг чогаал бижинр кижи темазы чеже-даа чидиг болза, номчукчунуң сеткилинге, хөй-ниитиниң бодалынга эпчок, эмин эрттир муңгаранчыг, чок болза эмин эрттир чиренчиг, эгенчиг байдалды тургуспас ужурлуг. Ынчанмас болза, ук чогаал бодунуң сорулгазын чедип шыдавайн баар. Мында көрүңер, ол арагачыны бурууладыр хамаанчок, кээргээр апаар-дыр бис.

Бистиң чуртувус бурунгаарлаан тудум, арат чоннуң амыдырал байдалы, культурлуг деңнели улам бедип турар. Ол чорук чечен чогаалга дорт хамаарылгалыг. Уран үүлдүң, чечен чогаалдың бөгүн чаа солун турган хевирлери даарта келгеш, эргижирел, кымныы-даа сагыш-сеткилин хайныктырбас апаар. Ындыг байдалга таварышпас төлээде, чогаалчы хүн бүрүде бодунуң уран мергежилин бедидер ужурлуг.

С. ПЮРБЮ.

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министерствозунда

Сентябрь 20-де ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозу Нидерландыныҥ ССРЭ-де элчин черинге дараазында меделлели кылган:

Бо чылдың июль 21-де Совет Эвилелинге келген: голланд туристер 1931 чылда төрүттүнген Рейдон Эверт, 1936 чылда төрүттүнген Де Яхер Лоу автомашина-биле Ужгород—Львов—Киев—Харьков—Ялта—Одесса—Киев—Ужгород ынчаар туристи аян-чорук кылып чораан, разведка медээлерин чыып алганын эрге-хүлээлгелиг совет органнар илереткен.

Бо чылдың август 20-де Рейдон, Де Яхер оларны Закарпатье областың девискээринге тудуп алган. Тудуп ап турар үезинде визуаль разведканы чоруларының техниктиг чепсектери, шериг бүдүрүлгелерин тыртырган чуруктар, а ол ышкаш чүве бижиир дептер болгаш хөй санныг фотоплёнкалар оларда чорааны илерээн, ол үүлдерни тускай таарыштырган херекселге шыгжап алгаш чораан болган.

НАТО-га ажыктыг шпиончу медээлерни чыып кээрибиле голланд разведканың даалгазын ёзугаар ССРЭ-ниң девискээринге келген бис. Совет Эвилелинче чоруурувустун мурнуу чарыында голланд разведка НАТО-нуң төлээлекчилери-биле кады бисти сургаан чүве дээрзин Рейдон, Де Яхер өскээннер.

Рейдон, Де Яхер олар разведка шынарлыг медээлерни чыгбышаан, совет хоойлуларны үрээнин билингеннер.

Голланд разведка органнары туристерни Совет Эвилелиниң девискээринге шпионнаашкыны чоруларына ажыглап турарынче Нидерландыныҥ элчин чериниҥ кичээнгейн ССРЭ-ниҥ Даштыкы херектер Министерствозу көрүндүрген.

Мооц-биле холбаштыр ССРЭ-ниҥ Даштыкы херектер министерствозу, даалганы ёзугаар, удурланыышкынын меделеп, ССРЭ-ниҥ девискээринге разведка сорулгаларны кылырынга туризмни ажыглаарын болдурбазынче саадал чок хемчегларни алырын Нидерландыныҥ чазаандан негеп турар.

* * *

Нидерландыныҥ ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттиргениҥ чугаалааны болза, бо меделелдиҥ утка-шынарын Нидерландыныҥ чазаанга дамчыдып бээр мен дээн.

Чомбе кажангызындан-даа артык амыраан

ЛОНДОН. (СЭТА). Катанга аҥгыланыкчыларныҥ баштакчызы Моиз Чомбе Конгода КНО-нуҥ төлээлекчилериниҥ талазындан чаа дүжүп бериишкинни чедип алгаш, сентябрь 21-де Соҥгу Родезиядан Элизабетвильче ужудуп чорупкан.

Рейтер агентилелдиҥ корреспондентизиниҥ Китведен (Соҥгу Родезияда Ндоланыҥ чоогу) дыннадып турары-биле алырга, Чомбе бодунуҥ «министрлери» Кибве биле Кимбага үдеттирип алгаш, соҥгуродези чазакка хамаржып турар самолет-биле Китве аэродромдан ужуп чоруткан. Родезияныҥ болгаш Ньясаленди-ниҥ Федерациязында англи дээди комиссарныҥ хууда төлээлекчизи ону аэродромга үдеп каан.

Чомбениҥ «хөөнү аажок көдүрүлчек», аэродромга корреспондентилер-биле баштактанчып-даа турган, ону эки билир кижилериҥ херечилеп турары-биле алырга, ол «кажангызындан-даа артык ааскежиктиг» болган деп, корреспондент айтып турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Рейтер агентилелдиҥ корреспондентизиниҥ Леопольдвильден дыннадып турары-биле алырга, катанга шериглер-биле КНО-нуҥ шериглериниҥ аразынга дайын чорудулгазын Элизабетвильге сентябрь 21-ниҥ эртенинде соксаткан.

Барыын Берлинде

БАРЫЫН БЕРЛИН. (СЭТА). «Дер Тагесшпигель» солуннуҥ дыннадыындан илереп турары-биле алырга, барыын-берлин эрге-чагыргалар полицейжи күштериҥ санын көвүдириниҥ талазы-биле хемчеглерни ап турар. Амгы үеде ол хемчеглерни «эки-турачы полицейжи курлавырлар» деп адап турар үүлдү тургузар хевир-биле боттандырып турар. Ол кезектер чоокку үеде «бүрүн белен» байдалга турар апаар деп, солун демдеглеп турар. Полицейжи «курлавыржыларныҥ» 2 мүн кижи кылдыр санаттынып турар баштайгы бөлүүнүҥ кезикчамдыызы тускай курстарны доосканы.

ҮЙМЭЭНЧИЛЕРГЕ СОГУГ

ХАНОЙ. (СЭТА). Лаоска тайбыҥчыдылганы доктааткан май 3-тен август айга чедир үймээнчилер хосталган районнарже халдап, 91 кижини өлүрген болгаш балыглаан, 149 кижини күш-биле тудуп алгаш барган, 116 бажыҥнарны болгаш тараа складтарын өртеткен болгаш үрегдеп чок кылган.

«Патет-Лаонуҥ үнү» радионуҥ дыннатканы-биле алырга, Патет-Лаонуҥ күштери болгаш патриоттар, өнчүк-чөҥгээчилерге ойтур шавыышкынныг согугну бербишаан, ол-ла үенин дургузунда 400 ажыг үймээнчилерни тудуп алган болгаш чок кылган, хөй санныг боо-чепсекти болгаш шериг херекселдерин хунаап алган.

Дээрбечилерни шаажылаан

ГАВАНА. (СЭТА). Гавананыҥ революстуг трибуналы контрреволюстуг дээрбечилериниҥ үш баштыҥнарын шаажылап өлүрер деп шииткен. Ол шииткелди ёзугаар күүсеткен.

Дээрбечилериниҥ өске кежигүннерин 20-ден 30 чыл чедир хуусаада кара бажыҥга олуртуру-биле шииткен. Ол дээрбечилер хамаатыларны өлүрүп, өртедир чоруктарны үүлгеткен, күрүнеге болгаш революцияга удур өске-даа хоралакчы болгаш үрегдекчи чоруктарны кылган. Контрреволюстуг дээрбечилериниҥ бөлүү АКШ-тың төп разведка эргелели-биле харылзаалыг турган. Судка илерээнин ёзугаар алырга, төп разведка эргелелиниҥ даалгазы-биле ол бөлүк апрельде революцияга удур империалистиг агрессияның үезинде эжелекчилериниҥ дүжүргүнер баазазын белеткээн болган.

КНО-нуҥ Кол Ассамблеязының XVI сессиязында

НЬЮ-ЙОРК, СЕНТЯБРЬ 20. (СЭТА). Бөгүн КНО-нуҥ Кол Ассамблеязының пленарлыг хуралы болган. Төлээлелге эргени хынаар талазы-биле комитетти Австрааллының, Бирманың, Исландияның, Италияның, Малинин, Никарагуаның, Совет Эвилелиниҥ болгаш АКШ-тың төлээлекчилериниҥ тургустунган составтыг кылдыр Ассамблея соҥгаан. Оон дараазында төлээлер Кол Ассамблеяның бо XVI сессиязының даргазын соҥгуурун эгелээн. Индонезияның төлээлекчизи Састроамиджойонуҥ саналын ёзугаар, Ассамблея бодунуҥ даргазынга Тунистиҥ төлээлекчизи Монжи Слимни чаҥгыс үн-биле соҥгуп алган.

Кыска допчу чугаазынга Монжи Слим анда көргүскен бүзүрел дээш өөрүп четтиргенин илергейлээн. Кол Ассамблеяның даргазының албан-дужаалынга мени соҥгаан чорукту делегей амыдыралынга африка улустарның аажок улуг ролюн хүлээгени кылдыр көрүп турар мен деп, ол меделээн.

Пленарлыг хуралдың ажылының чапсарлаанын чарлаан. Комитеттер боттарының хуралдарын өөлчет-биле чорудуп, ол хуралдарга комитеттериниҥ даргаларынга дараазында төлээлерни соҥгаан:

Бирги комитеттиҥ даргазынга (политиктиг айтырыгларның болгаш айыыл чок чоруктуҥ айтырыгларының талазы-биле) — Аргентинаның төлээлекчизи Амадеону, социал политиктиг комитеттиҥ — Болгарияның төлээлекчизи Чобановту, Ийиги комитеттиҥ (экономика болгаш сан-хөө айтырыгларының талазы-биле) —Италияның төлээлекчизин, Үшкү комитеттиҥ (тускай гуманитарлыг болгаш культурлуг айтырыгларның талазы-биле) — Филиппиннерниҥ төлээлекчизин, Дөрткү комитеттиҥ (хайгаарал айтырыгларының талазы-биле) — Либерияның херээжен төлээлекчизин, Бешки комитеттиҥ (административтиг болгаш бюджет айтырыгларының талазы-биле) — Данияның төлээлекчизин, Алдыгы комитеттиҥ (юридиктиг айтырыгларның талазы-биле) —Панаманың төлээлекчизин түс-түзүнда соҥгаан.

ГДР-ГЕ УДУР ЧАА ӨНЧҮК ЧӨҢГЭЭЛЕР

БЕРЛИН. (СЭТА). Өнчүк-чөҥгээлиг үүлдер бижээн хуудустарны иштинде суп каан, хей-биле үрдүрүп каан херекселдерни ГФР-ниҥ девискээринден ГДР-ниҥ агаар делгемнеринче салып үндүреринiҥ таварылгалары сөөлгү үеде база катап удаа-дараа болуп турар апарган. АДН агентилелдиҥ дыннадып турары-биле алырга, сентябрьниҥ үүгле 11 болгаш 12 хүннеринде безин Шверин округтан хей-биле үрдүрген херекселдерни 80-ни тыпкан. Хей-биле үрдүрген ол херекселдерни «СДПГ-ниҥ чөөн бюрозу» деп адаттынып турар шпион организация Блеккеде хоорайның (ГФР) чанында салып үндүрер баазадан салып үндүрген болган.

Ол кем-буруулуг үүлгедиглер ГДР-ниҥ агаар харылзааларынга улуг айыылдыг болуп турар деп, агентилелдиҥ дыннадыында айтып турар. Эрткен үеде ол хевирлиг үрдүрүп каан херекселдер ужарчүүлге озал-ондак болурунуҥ чылдагааны болуп турган. Чижээ, 1956 чылда хей-биле үрдүрүп каан херекселге үскениниҥ түннелинде чехословак пассажир самоледу үрелип бузулган.

МЕНДЕНИҥ МЕДЕГЛЕЛИ

БОНН. (СЭТА). Хостуг демократтыг партияның даргазы Э. Менде меделгел кылып, чүве чугаалаан, бир эвес Аденауэр канцлериниҥ албан-дужаалынга хевээр артар апаар болза, оон партиязы чазакка кириишпес дээрзин ол меделелде база катап демдеглеп турар (үүгле хостуг демократтыг партияның талазындан деткээн таварылгада Аденауэрниҥ партиязы парламентиге хей нуурузу болган турар ийик).

Москвага болган тырттырган чуруктарның делегей делгелгезинден. Кыдат Улус Республикада Тан Цзунь-чжи деп кижи тырттырган. Чуруктуҥ ады: «Дөөже чоруулу!».

Москвага болган тырттырган чуруктарның делегей делгелгезинден. Камбоджада Юнь Ду Лам деп кижи тырттырган. Чуруктуҥ ады: «Уругга эки-зин!».

Бөгүн „Тувинская правдада“

Солун «Бистиҥ ниити чүүлүвүс» деп мурнуку үүл-биле эгелээн. Каттышаан чурттарның конференциязының төлээлериниҥ баштыннарына ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ Даргазы Н. С. Хрущевтуҥ чагаазын парлаан. СЭКП-ниҥ XXII съездизинге төлептиг ужуражыр дээш, ажылчы чоннарның чарыштарының дугайында материалдар база киргеи. Оон ынай тараа ажаап алыышкынының чоруп турарының дугайында үүлдер.

Ийиги арында «Агитаторга болгаш пропагандиске дузаламчы» деп ат-биле А. Лепешкиниҥ «СЭКП-ниҥ Программазының тевгузунуҥ дугайында» деп үүлүн парлаан. «Дужүт дугайында кызылчыларның сагыш салыышкыны» деп репортаж. Ш. Саттың «Тыва дыл болгаш оон хөгжүлдези» деп үүлүн солуннуҥ үшкү арында парлаан.

Дөрткү арында чурт иштинин, область иштинин болгаш даштыкы медээлерни солун парлап турар.

АРАГАЧЫНЫ ШӨЛҮҮР ДЭЭН

Арагачы, хулиган болгаш ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас Сергей Федорович Григорьевтиҥ херээн Бии-Хем районнуҥ улус суду көрген. Суд чорудулгазы Туран хоорайның хей-ниитизиниҥ кичээнгейин хаара туткан турган. Ак сеткилдиг совет кижилер, ниитиге ажыктыг ажыл кылбас, мангыстакчы ёзу-биле амыдыраарын күзээр, ажырымчы, арагачы, хулиган болгаш тоянчы кижилерни чер бүрүзүнге илередип, хей-ниитинин, эрге-чагырганың шынгыы харыысалгазынга киирип турар.

Сергей Григорьев 34 харлыг, кадык шыырак, аныяк кижи. Биче хулиган херекти үүлгеткени дээш ол ийи катап шииттирген. Оон үүлгеткен херээн суд тодаргайлап көрген. Оон тодаргай кылып турар ажылы, доктаамал чурттап турар чери чок, арагачы, содаачы, кадайынга болгаш бичии уруунга, оларнын кожа чурттакчыларынга үр үениҥ дургузунда коргудукчу болуп, ыржым чуртталгазын дүвүредип келген.

1959 чылда оон боду алды организацияларга ажылдаан. Харылзааның Туран конторазының коллективи Григорьевти амыдыралдың шын оруунга киирер дээш оралдажып, оон дугайында айтырыгны коллективтиҥ ниити хуралдарынга ийи катап чугаалашкан.

Ниитилелге ёзулуг кижизиг амыдырап чурттаар дугайында демги болуп турган хуралдар анда чөптүг санаалдарны болгаш сүмелерни берген. Ындыг-даа болза, Григорьев оон бодунга чогуур түннелди кылбаан болгаш коллективтиҥ идегелин шынзыктырбаан, харын-даа арагалаарын үргүлчүлеп, мангыстакчы, ажырымчы ёзу-биле чурттап келген. РСФСР-ниҥ Дээди Совединиҥ Президиумунуҥ 1961 чылдың май 4-те Чарлыын ёзугаар хамаатты Сергей Федорович Григорьевти 5 чыл дургузунда тускай черже шөлүүр деп, база ыяавыла күшажыл кылырынга улус суду шииткен.

А. СОЛОМАТОВ,
Бии-Хем районнуҥ улус судунуҥ шииткекчизи.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Октаргай делгеминге метеорнуҥ айыылының дугайында

Совет космонавтар Юрий Гагариниҥ болгаш Герман Титовтуҥ Черни долгандыр октаргай делгеминге баштайгы маадырлыг ужудуушкуннарының соонда эртемденнер космиктиг корабльдерге айыылды таварыштырып болур метеорлуг бүдүмелдериниҥ дугайын бир янзы чугаалап турар апарганнар. Ындыг айыылдыг чорук турул турар-даа болза ол улуг эвес болгаш космиктиг ужудуушкунга шыҥгыы шаптыктаашкын болуп шыдавазы ам билдинген.

Метеорлуг айыыл деп чогум чүл ол? Мырынай хензиг доозун довурактан эгелээш, муҥмуҥ тонна деҥзилиг аҥгы-аҥгы хемчээлдиг хая-даштарга чедир дыка хөй даш болгаш демир бүдүштерлиг үүлдер Хүннү долгандыр планеталар аразының делгеминде долганып чоруп турар. Ол метеорлуг бүдүмелдер болза бүлүрттүн булут хевирлиг үүлдү тургузуп турар болгаш ында Хүн системазы тургустунуп турар. Чер кырындан ол булутталчак үүлдү Хүннуҥ ашканының соонда ийикпе азы даҥ хаазында, кажан ол хүн херелдеринге чыруттынгаш, кежээки азы эртенги дээрге кошкак чыруткыланыр турда, ам көрүп болур. Ол болза эрте-бурунгудан турала кижиге көстүп келген зодиакалдыг деп адаар ындыг чырык-тыр.

Хүнче чоокшулаан тудум-на метеорлуг үүлдер улам-на дыгыш азы сырый апаар болгаш ол кезекчигештериниҥ шимчээшкини улам-на дүргедээр. Ынчаарга ол бүдүмелдер Хүннү долгандыр ллипс хевирлиг орук-биле шимчевишаан, ону долганып чоруп турар. Черниҥ орбитазының-оруунуҥ девискээриниҥ иштинде. Хүнден 150 миллион километр девискээрде метеорлуг кезекчигештер секундада 20—40 километр дүрген шимчеп чоруп турар. Октаргайга ужугар космиктиг корабль-спутниктиҥ дүргениҥ дыка ажып турар ол дүргедээшкин болза метеорлуг кезекчигештерге улуг кинетиктиг энергияны — дүргедээшкинни берип турар. Метеорлуг бүдүмелдер Черниҥ атмосфера-агаарынга кирип, оон-биле таварышкаҥа агаарның кезектери-биле үскүлежиишкинден ол дыка изивишаан, чырый бээр болгаш шуут бусталып каар. Оон түннелинде бистер дээрден ужугун бар чоруур метеорну көрүп каар бис. Ынчаарга улуг-улуг метеорлуг кезектериниҥ артынчылары, бүзүндулары демир азы даш метеориттер хевирлиг кылдыр Черниҥ кырына кээп дүшкүлээр.

Чогум-на ындыг метеорлуг кезектер космиктиг корабльдерге айыылдыг болуп турардыр. Метеорлуг кезектер корабль-биле үскүлежиишкин үезинде частыышкын үнер. Чүге дээрге, кезекчигештиҥ кинетиктиг энергиязы кадыг бүдүмелдериниҥ харылзаалары-ның үстүрүнге болгаш оон тырыттынган хейже хуулларына бичии-ле када чарыгдаттынары ол-дур. Хензиг кезекчигештерден болгулаан ындыг частыышкыннар чүгле «оюлганчыгашты» —корабльдиҥ даштынга бичии ыйлыышкынны болдурар. Ынчалза-даа космиктиг корабльтиҥ оруунга улуг метеорлуг кезек таваржы бээр, оон-биле кады ужуражыышкынныҥ дүргедээшкини улуг болур болза ындыг үскүлежиишкин айыылдыг болу берип болур.

Кадыг кезектерже метеорлуг үүлдериниҥ ханылап кириишкини оон кинетиктиг энергиязының дүргедээшкининден оожум болурун теория болгаш дуржулга көргүзүп турар. Бо чорук космиктиг корабльдериниҥ даштыкы карттын камгалаарынга таарымчалыг болуп турар. Оон аҥгыда планеталар аразының делгеминге метеорлуг үүлдер улуг хемчээлдиг болган тудум-на, олар улам ховар таваржыр апаар. Ынчангаш оон-биле узуткаашкынныг үскүлежиишкиннериҥ болу бээрин база-ла чайладып турар.

Радиолокациялыг хайгаараашкыннарны ачызында, а ол ышкаш космиктиг корабльдер-биле, кылымал спутниктер—эдеринчилер-биле хензиг кезекчигештериҥ үскүлежиишкиннерин шуут көрүп турганнарда-даа планеталар аразының делгеминде метеорлуг кезекчигештериҥ сантүүнүн амгы үеде алаан шыныбиле илереткен. Оон ачызыбиле Чер орбитазының девискээринде метеорлуг үүлдерниҥ кайы-хире хөй билдингир болгаш космиктиг корабль-биле кайы-хире хемчээлдиг метеорлуг бүдүмелдериниҥ үскүлежи берип болуун баш удур санап тургаш, билип ап болур-дур.

Бир эвес, космиктиг корабльдиҥ даштыкы карты шуптузу 100 дөрбелчин метрге деҥ, тодаргайлаарга —корабльге үргүлчүлелдиг ужудуушкун кылырынга таарыштыр алаан улуг хемчээлдиг болган болза аллюминийден кылган үш милиметр кылын картты өттүр шаптып болгу деҥ ындыг метеорлуг бүдүмелдер корабльге 25 хүннериҥ дургузунда ортумаа-биле бир катап үскүлежиптип болур. Ынчаарга массазы 1 грамм болур алаан улуг метеорлуг бүдүмелдер үстүнде айыттынганы ышкаш ындыг корабльге алаан каш чүс чылдар дургузунда бир-ле катап кончуг ховар таваржыр. Ол хире метеорлуг кезек-биле корабль үскүлежирге, хол гранатазының частыышкыны-биле дөмей частыышкынны болдурар.

«Восток» — дээр космиктиг корабльдиҥ карты ышкаш ындыг безин карт космонавтың айыыл чок чоруунга долузу-биле идегелдиг болуп турар. Улам быжыг болзун дээш ийи каҥгыгаштарны кылып ап база болур. Ынчан үскүлежиишкинден үрелиишкинни иштики, шала чиик карт камгалаар ужурлуг.

«Восток» деп хевирлиг космиктиг корабльдерге олуруп алгаш, Гагарин биле Титовтуҥ Черни долгандыр ийи удаа ужутканынга долузу-биле бадыткаттынган метеорлуг үскүлежиишкиниҥ айыылын улуг эвес деп санаар болзувусса, Хүн системазында оларның чамдык мөөнеттинген («чыдынган») черлерин таварты ужудуп эртери алаан айыылдыг-даа болуп база болур. Хүн системазында метеорлуг кезектериҥ кайы хирезин ыяк билип ап, шинчилеп көөрү чугула. Космонавтарның олуруп алгаш ужудуп чоруур корабльдери ындыг мөөнелиишкиннерни ойзу чораан, ырак-узак аян-чоруктар кылыр аргалыг болзун дээш айыылы эвээш черлериниҥ космиктиг девискээрлерин айтыр арганы ол бээр апаар. Космиктиг ракеталарның, а ол ышкаш Чер кырының хайгаараалдарының дузазы-биле шинчилелдер ындыг космиктиг тодарадыышкыннарны кылырынга онза чугула түннелдерни бээр.

В. ФЕДЫНСКИЙ,
физика-математика эртемнериниҥ доктору.

ГРИПП ДУГАЙЫНДА ЧҮНҮ БИЛЗЕ ЧОГУУРУЛ

Грипп кончуг халдавырлыг болгаш аарыг кижиден кадык кижиже чииги-биле дамчыыр. Оон аараан кижи чугаалап, чөдүрүп, азырып турда грипп долганып кижилерге нептереп болур. Ол ышкаш аарыг кижиниҥ хереглеп турганы думчук аржыылындан, чоттунар аржыылындан болгаш саваларындан дээш оон-даа өске эт-херекселинден дамчып халдап болур.

Грипптээн кижини орунга чыттырган эмчини бажынче кеддирзе чогуур. Аарыг кижини чыттырып кагы дег тускай өрээл чок болза оон чыдып турар орнун ак чоорган биле ийикпе көжеге-биле дуглап каар.

Гриппти илереп келир демдектери. Ук аарыг нарын болгаш хеп хенертен эгелээр. Оон аараан кижи шыырыгар, температуразы улгадып, бажы аарып эгелээр, холу, буду ыстап-шылаар шыҥганнары аарышылыыр, боду чаягаар-ла шагжок апаар. Думчуунун суу-даа дөгүлбейн, температуразы-даа улгатпайн база грипптеп эгелеп болур. Ындыг таварылгада ол аарыгның байдалы шынгыы эрттип болур.

Грипптээн кижини ажаап турар кижи дөрт каттай салган марля-биле думчуун дуй шарып алыр. Ол шарыышкын марляны хүннүн-не чүп, изиг идиир-биле базып ап турар, өрээлдиҥ иштин удаа-дараазы-биле агаарладыр. Хлорлуг суг-биле (бир стакан 10 хуулуг хлорлуг чугайның эзилдириин демир хуун ишти сугга холуп алыр) чүп турунар.

Аарыг кижиниҥ думчук аржыылын, чоттунар аржыылын болгаш иштихи хевин чуурунуҥ мурнунда изиг сугга хайындырыптар херек.

Холунарны үргүлчү чүп, ону хлорлуг сугга суп ап турунар.

Грипп болза каданап болуру-биле ондагайлыг аарыг болур. Грипп дыка үгдереп бергедээр болза эмчинин айтышкынын ёзугаар эмнелгеге чыттырып эмнээр апаар. Ук аарыг чаш уругларга онза айыылдыг.

Грипптен уругларыҥарны камгалаҥар. Гриппээн аарыг кижи чыдып турар бажынче уругларынар чорутпаҥар. Ук аарыглан аараан хире баштайгы демдектер көстүп келиргеле оларны уруглар яслизинче, садынче болгаш школаже чорутпаҥар.

Гриппээн не уруун эмнирип турар үезинде аскын марля-биле шарып алыр.

Грипп кончуг халдаачал дээрзин утпаҥар. Оон аараан кижи болгаш ону долгандыр турар кижилер ук аарыгны өске кижилерге халдатпас дээш болдунар-ла хемчегларни алыр ужурлуг.

Областың санитар-чырыдыышкын бажыҥы

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«ВЛКСМ-НИҥ 30 ЧЫЛЫ» (улуг залга): «Сөөлгү дюйм» 11.30, 1.30 шактарда. «Эзп келгенге чыргал» 3.30, 5.30, 7.30 шактарда; «Чеди чылдың тудугларында», «Эзп келгенго чыргал» 9.30 шакта; (биче залга) Мультипликация 12.30, 2.30 шактарда; «Ан хан» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Баштайгы шенелделер» (2 кезээ) 11.15, 1.15, 3.15, 7.15 шактарда, «Шөлээн салгын» (өөнүг делгем экранныг) 5.15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Василиса прекрасная» 12.30, 2.30 шактарда, «Иван Рыбаков» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

Сентябрь 25-те

«ВЛКСМ-НИҥ 30 ЧЫЛЫ» (улуг залга): «Украин рапсодия» 11.30, 1.30, 3.30, 5.30, 7.30, 9.30 шактарда, (биче залга): «Хөглүг оолдар» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мичман Панин» 11.15, 1.15 шактарда. «Баштайгы шенелделер» (2 кезээ) 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Баштайгы шенелделер» (1 кезээ) 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

„ШЫН“ СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АП, ХОМЧУҢАР!

1962 чылда ооҥ чагылдазы чоруп турар.

Чагыдып алырының өртээ:

12 айда — 6 рубль.
6 айда — 3 рубль.

Чагылганы харылзааның бүгү конторалары, салбырлары болгаш бүдүрүлгелерде, организацияларда, колхозтарда болгаш совхозтарда хей-ниити төлээлери хүлээп ап турар.

СОЮЗПЕЧАТЬ.

РЕДАКЦИЯНЫҥ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажын № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуҥ 24-63, редакторнуҥ оралакчызының 35-24, пропаганда кылдызының 23-54, харыысалгалыг секретарының болгаш харыысалгалыг дежурныйының 23-35, көдээ ажыл-агый кылдызының 25-38, партийжи амыдырал болгаш культура амыдырал кылдистериниҥ 37-13, иштики информация кылдызының 20-60, чагаа болгаш совет тургузуг кылдистериниҥ 21-27, үлетпүр болгаш транспорт кылдызының 22-64, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

ТС—01090. Чагыг № 1905. Культура эргелелиниҥ типографиязы.